

Andrej Nared

Der brief ist nicht ausganngen.

Razmišljanja o(b) zlati buli, ki je Kranjci niso dobili

NARED Andrej, dr., namestnik direktorja, znanstveni sodelavec, Arhiv Republike Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Zvezdarska 1, andrej.nared@gov.si

Der brief ist nicht ausganngen. Razmišljanja o(b) zlati buli, ki je Kranjci niso dobili

Razprava obravnava okoliščine neizstavitve kranjske zlate bule leta 1444, pri čemer daje »odkritje« osnutka zlate bule zgodbi druge dimenzije in odpira nova vprašanja. Kratko je orisana politična klima v prvi polovici štiridesetih let 15. stoletja, ki je bila zaznamovana s habsburško-celjskim antagonizmom. Predstavljeno je notranjeavstrijsko poklonitveno potovanje Friderika V./III. in s tem povezane potrditve plemiških privilegijev. Analiziran je odnos med Habsburžanom in Celjskimi po poravnavi in dedni pogodbi, posebna pozornost pa je posvečena razmeram, ki so Friderika pričakale na Kranjskem. Objavljene so dodane »štajerske« pravice iz osnutka zlate bule in tiste iz dejansko izstavljenega (1460). Prispevek konča poskus razlage, zakaj se je pozimi 1444 v zadnjem trenutku zalomilo in Kranjci zlate bule niso dobili.

Ključne besede: dedne poklonitve, Friderik III., grofje Celjski, Kranjska, plemiški privilegiji

NARED Andrej, PhD, Deputy Director, Research Associate, Archives of the Republic of Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Zvezdarska 1, andrej.nared@gov.si

Der brief ist nicht ausganngen. Contemplations about the Golden Bull Never Received by Carniolans

The treatise at hand deals with circumstances associated with the non-issue of the Carniolan Golden Bull in 1444, whereby the "discovery" of its draft adds other dimensions to the story and raises new questions. It contains a brief overview of the political climate in the first half of the 1440s, which was marked by the Habsburg-Celje antagonism. Frederick V/III's journey in Inner Austria is presented and the associated confirmations of privileges to the nobility. The relationship between the Habsburgs and the Counts of Celje after the settlement and the contract of inheritance is analyzed, with particular attention being paid to the situation that Frederick was faced with in Carniola. Additional "Styrian" rights from the draft of the Golden Bull are published, as are those that were actually issued (1460). The article concludes with an attempt to explain why the atmosphere soured at the last minute in the winter of 1444 and why Carniolans did not receive the Golden Bull.

Keywords: hereditary homage, Frederick III, Counts of Celje, Carniola, nobility's privileges

Listina ni bila izstavljena

Zlato bulo, kraljevsko potrditev dotedanjih zapisanih pravic in privilegijev, z zlatim pečatom (bulo) overjeno listino, je štajersko plemstvo – gospodje, vitezi, oprode in deželani¹ – dobilo 26. decembra 1443, koroški gospodje, vitezi in oprode ter *die gancze Landschafft*² 14. januarja naslednjega leta.³ Pred tem, novembra oziroma decembra, se je štajersko in koroško plemstvo v Gradcu in Št. Vidu poklonilo novemu⁴ deželnemu knezu, tedaj tudi že rimsko-nemškemu kralju Frideriku V./III. Habsburškemu.

Iz Št. Vida, tedanje koroške prestolnice, se je Friderik odpravil na Kranjsko. Sodeč po ohranjenih listinah in poročilih je bil že 21. januarja v Kranju in dva dni kasneje v Ljubljani, na Kranjskem pa se je zadržal vsaj do 6. marca, ko je listino

¹ V izvorni listini (AT-StLA, Laa. Urk., A-011, 1443 XII. 26., Gradec) je govor o *ministeriales, milites, clientes et comprovinciales ducatus nostri Styrie*, v nemški verziji oziroma prevodu pa o *Dienstmannen, Ritter, Knecht, Landleut* oziroma *Dienstleut, Ritter, Dienstknecht vnd Landleuth*. Obe verziji zlate bule sta natisnjeni v štajerskem deželnem ročinu (*Landtshandvest des Hertzogthumbs Steyer*) iz leta 1697 (SI AS 1073, I-8r, fol. 2r–8v (lat.), 11v–18v (nem.)). Zlata bula je bila inserirana v poznejše potrditve štajerskih privilegijev; v tisku iz leta 1697 gre pri latinski verziji za v Gradcu izstavljeno potrditev nadvojvode Karla II. z dne 10. novembra 1566, pri nemškem prevodu pa za potrditev kralja Maksimilijana I. z dne 20. decembra 1493, Dunaj. Prvi tiskani štajerski ročin iz leta 1523 (*Des loblichen Fürstenthumbs Steyer Erbhuldigung ...*) ima na fol. 33v–40r samo Maksimilijanovo (nemško) potrditev iz leta 1493. Izvirnike ohranjenih plemiških oziroma deželnih privilegijev za Štajersko hrani Štajerski deželni arhiv (Steiermärkisches Landesarchiv) v Gradcu. Prim. Luschin, *Die steirischen Landhandfesten*, str. 170–195, tu posebej str. 185, št. 13; Luschin, Kapper, *Katalog der landschaftlichen Urkunden*, str. 1–4.

² Podrobna analiza je pokazala, da pojem »Landschaft« v štiridesetih letih 15. stoletja – še zlasti v potrditvah plemiških privilegijev – obsega samo deželno plemstvo (in njegovo oblastno sfero), ne pa vseh štirih deželnih stanov. Stanovi na Koroškem in Kranjskem takrat tako ali tako še niso bili do kraja oblikovani. Ravno v ta čas je pravzaprav mogoče postaviti spodnjo mejo vključitve prelatov v stanove, medtem ko so prišla mesta zraven še kasneje. Zlate bule so bile torej ob izstavitvi nedvomno namenjene samo plemstvu in njegovi oblastni sferi. Glej: Nared, »Ena poljhena nalha, str. 15–17; Nared, *Dežela*, str. 96–99.

³ Zlata bula za Koroško ni ohranjena v izvirniku, temveč le v nekaj poznejših prepisih (npr. AT-OeStA/HHStA, HS, B 43, fol. 72r–76v; 16. stol.). Zato se opiramo na edino izdajo tiskanega deželnega ročina (*Landshandvest des löblichen Ertzhertzogthumbs Karndten*, str. 23–26) in kritično objavo t. i. dodanih členov v Wiessner, *MDC XI*, str. 86–87, št. 205.

⁴ Knez niti ni bil tako nov, saj je po dobrem desetletju, ki ga je kot mladoleten preživel pod skrbništvom strica Friderika IV., dvajsetletnik sredi leta 1435 v notranjeavstrijskih deželah zavladal kot samostojen (suveren) deželni knez, avstrijski vojvoda Friderik V.

izstavil v Kamniku.⁵ Iz časa njegovega urejanja kranjskih zadev se je ohranilo za dobra dva ducata listin, zlasti potrditev samostanskih in mestnih privilegijev ter fevdnih pisem.

Tudi tedaj že »udomačene« potrditve plemiških privilegijev so bile na dnevnem redu. Tako je Friderik v Ljubljani 18. februarja potrdil privilegije istrskega plemstva,⁶ 4. marca pa plemstva v (Slovenski) Marki in Metliki.⁷ Zadnja potrditev med drugim dokazuje, da nekdanja goriška grofija v Marki in Metliki še ni bila zastavljena celjskim grofom kot dežela z deželnoknežjo oblastjo vred, kar imamo izpričano po letu 1446.⁸

Na dnevnem redu je bila tudi potrditev privilegija za *Landschaft* ožje Kranjske. Poleg potrditve listine Ernesta Železnega iz avgusta 1414 je bila v igri tudi razširitev (dopolnitev) dotlej zapisanih pravic in svoboščin, in sicer z določili, povzetimi po štajerskem privilegijskem pravu, predvsem privilegiju kralja Rudolfa I. iz leta 1277. Vse skupaj naj bi bilo potrjeno s posebej markantnim zlatim kraljevim pečatom – zlato bulo. S prav tako kovino in častmi, kakršnih so bili ob prelomu leta deležni Štajerci in Korošci.

Kranjska zlata bula je bila torej v načrtu. Še več! Spisana je že bila, vsaj njen osnutek. Od glave do pete, ali – v diplomatičnem jeziku – od intitulacije do datacije. Rimski kralj Friderik naj bi jo kranjskemu plemstvu – potem ko se mu bo to slovesno poklonilo – predal v kranjski prestolnici Ljubljani, bržčas na gradu, in sicer v sredo po nedelji *Invocavit*, tj. 4. marca 1444.

A to se ni zgodilo. Listina ni bila izstavljena, ni šla iz pisarne – *der brief ist nicht ausgangen*. Listina verjetno sploh ni bila napisana (ingrosirana) na pergament, zlati pečat ni bil obešen na svileno vrvico. Če pa je bila morda že izgotovljena, je šla iz Ljubljane skupaj s Friderikovim dvorom in je bila kmalu uničena ali pa se je za njo sčasoma kako drugače izgubila sled.

Besedilo zlate bule, ki ni bila izstavljena, se je v celoti ohranilo v kopiaalni knjigi pisarne Friderika III., nastavljeni leta 1443, ki jo hrani dunajski Hišni, dvorni in državni arhiv. Na besedilo listine, imenuje ga koncept, je v hvalevredni razpravi o kranjskih deželnih ročinah že konec 19. stoletja opozoril Vladimir Levec.⁹ V njegovi

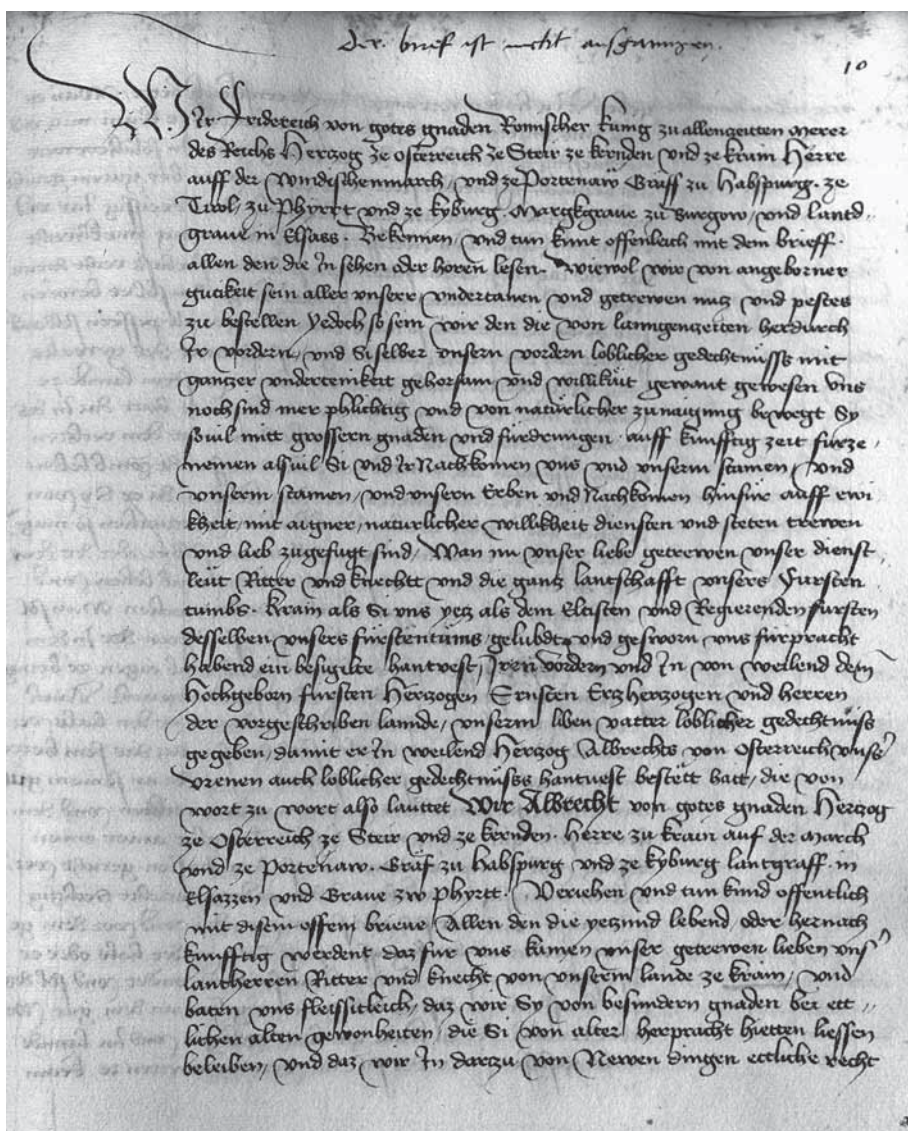
⁵ Glej *Friedrich III. Urkunden-Datenbank* na spletnem naslovu <http://f3.regesta-imperii.de/suche.php>; prim. tudi Friderikov itinerarij v Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 1355; Vilfan, *Zlata bula Kranjcev*, str. 222, in navedbe v nadaljevanju razprave.

⁶ Levec, *Die krainischen Landhandfesten*, str. 286, št. 10.

⁷ SI AS 1063, št. 574, 1444 III. 4., Ljubljana; Volčjak, *Kranjski deželni privilegiji*, str. 100–101, št. 11; [RI XIII] H. 29 n. 26.

⁸ Štih, *Dežela Grofija*, str. 137–139; Kosi, »*Onstran gore*«, str. 137–139; Nared, *Pravno-upravni položaj*, str. 116–118.

⁹ Levec, *Die krainischen Landhandfesten*, str. 268. Listino kot izstavljeno napačno navaja Chmel, *Regesta Friderici*, str. 161, št. 1606, ki se sklicuje na tiskani kranjski deželni ročin in Valvasorja (*Die Ehre* X, str. 284). Valvasor piše, da je Friderik leta 1444 v Ljubljani potrdil *auch die Statuten und Freyheiten des Landes*, in sicer *am Mitwochen vor Reminiscere*. To je res 4. marec, vendar je bila takrat izstavljena samo potrditev pravic plemstva v Marki in Metliki; ta je uvrščena v tiskani kranjski deželni ročin (*Landtshandtvessst des löblichen Hörzogthums Crain*, 1687 = SI AS 1073, I-7r, str. 23–24). Osnutek kranjske zlate bule je datiran z istim dnem, a z drugimi besedami – *an mittichen nach dem suntag Innvocavit*.

Slika 1: Prva stran osnutka kranjske zlate bule iz leta 1444, s pripombo, da listina ni bila izstavljena (AT-OeStA/HHStA, HS, B 7, fol. 10r).

zapuščini smo ob pripravi razprave o privilegiju avstrijskega vojvode Albrehta II. iz leta 1338¹⁰ naleteli na izvlečke »prve« zlate bule. Takrat, januarja 2006, smo skušali dobiti tudi celotno besedilo, a so iz dunajskega arhiva sporočili, da se je rokopis izgubil. Na srečo so ga le založili in leta 2012 smo za Arhiv RS pridobili digitalne reprodukcije rokopisa B 7.¹¹

¹⁰ Nared, *Privilegij kranjskega plemstva*, str. 3–31; podobno tudi Nared, *Kranjski deželni privilegiji*, str. 38–43; Nared, *Dežela*, str. 61–67.

¹¹ AT-OeStA/HHStA, HS, B 7. Rokopis s staro signaturo Böhm 17 – glej Böhm, *Die Handschriften*, str. 5 – je nastajal od srede 15. stoletja naprej, obsega 194 papirnih folijev. Zahvaljujem

Zaplet, katerega ozadje bomo skušali osvetliti s tem prispevkom, pa je poleg kraljeve nejevolje ter dolgih nosov kranjskega plemstva prinesel še drugo, recimo ji kolateralno škodo. Friderik je vedel, da bo treba enkrat tudi Kranjce razveseliti s posebej slovesno potrditvijo privilegijev, vendar se je odločil, da jih bo nekoliko ohladil in jim vcepil več ponižnosti. Medil jih je vse do konca leta 1460, ko je 25. novembra le izstavil zlato bulo za kneževino Kranjsko. Novejše raziskave so nakazale, da sta šla marca 1444 s Friderikom iz Ljubljane (verjetno) tako predvidena predloga oziroma jedro zlate bule, tj. Ernestova potrditev iz leta 1414 kot tudi prvi kranjski privilegij – listina vojvode Albrehta II. iz septembra 1338. Ernestova listina se je kmalu izgubila, saj je moral Friderik leta 1460 potrditev narediti že na podlagi overjenega prepisa, Albrehtov privilegij pa je obležal v dunajski listinski kamri in je šele leta 1977 prišel »domov«, v Ljubljano.¹²

Glavni vprašnji v zvezi z nikoli izstavljenno zlato bulo, ki sta ju vsaj delno zastavila že Vladimir Levec in Sergij Vilfan,¹³ sta ti: zakaj ni bila izstavljena leta 1444 in zakaj ima bula iz leta 1460 le 7 iz štajerskega prava dodanih pravic in ne 13 ali 14 kot koroška iz januarja 1444?

Mladi kralj bi imel vse, a so mu vsi nasprotovali

Vilfan je menil, da Friderik med kranjskim plemstvom ni čutil dovolj podpore, saj je bil velik del Kranjcev še pod močnim vplivom celjskih grofov.¹⁴ Ne smemo namreč pozabiti, da je od sklenitve miru in dedne pogodbe med Habsburžani in Celjskimi minilo komaj pol leta.

Lahko si je razložiti, da je Friderik zaradi fajde s celjskimi grofi s poklonitvenim potovanjem (*Huldigungsreise*) odlašal vse do konca leta 1443. Poleg fajde, ki se je s prekinitevami vlekla od leta 1437, se je mladi vojvoda kmalu zapletel v celo vrsto kombinacij in posledično sporov. Sredi leta 1435 je, kot smo že omenili, postal deželni knez notranjeavstrijskih dežel. Naslednje leto se je odpravil na večmesečno romanje v Sveto deželo; ob vrnitvi ga je »pozdravila« listina o pokneženju grofov Celjskih. Leta 1439 je prevzel skrbništvo nad bratrancem Sigismundom Tirolskim ter po smrti nemškega, madžarskega in češkega kralja Albrehta II. iz albertinske linije postal senior habsburške hiše. Ravno je dopolnil 24 let. Ladislav, sin in dedič Albrehta V./II., se je rodil februarja 1440, torej že po očetovi smrti, zato je znan pod pridevkom Posmrtni (Postumus). Skupaj s svojo dediščino (dežela Avstrija nad in pod Anižo ter pravica do češke in madžarske krone) je za dobro desetletje postal lutka v rokah Friderika,

se kolegu dr. Juretu Volčjaku, ki je priskrbel odlične reprodukcije rokopisa in pomagal razvozlati nekaj »čačk«, prav tako sem za dragocena opozorila in naklonjeno podporo pri pripravi razprave hvaležen dr. Mihi Kosiju.

¹² O odisejadi prvega kranjskega privilegija Nared, *Privilegij kranjskega plemstva*, str. 20–24.

¹³ Levec, *Die krainischen Landhandfesten*, str. 268; Vilfan, *Zlata bula Kranjcev*, str. 222–223. Nenavadno je, da je Vilfan kot velik poznavalec privilegijskega prava spregledal Levčevo opozorilo na neizstavljeno bulo iz leta 1444.

¹⁴ Vilfan, *Zlata bula Kranjcev*, str. 222–223.

avstrijskih stanov ter madžarskih in čeških magnatov. Jedro spora ni bilo le vprašanje, kdo bo skrbnik mladega princa in koliko vpliva bodo imeli pri tem avstrijski stanovi. Nič manjši problemi so bili povezani z obrambo pred napadi iz Češke in Madžarske, zatiranjem fajd med domačimi plemiči, poravnavanjem nakopičenih dolgov in razporejanjem porabe podhranjenih deželnih financ. Bojazen Avstrijcev, da bo »Štajerec« Friderik denar in težišče odločanja prenesel v notranjeavstrijske dežele, nikakor ni blažila napetosti. Prvi vrhunec je Friderikov spor z avstrijskimi stanovi dosegel v letih 1439–1442. Simboličen zenit je spor dosegel na dunajskem deželnem zboru junija 1441, ko je moral Friderik (pre)slišati celo poziv »Križajte ga!«. Kot bi skrbi ne bilo dovolj, se je dal izvoliti za rimsko-nemškega kralja (Frankfurt ob Majni, 2. 2. 1440), čemur je sledilo še dolgotrajno potovanje na kronanje (*Kronungsreise*) v Aachen (kronanje 17. 6. 1442).¹⁵

Če torej seštejemo ne prav nedolžne prepire z bratom Albrehtom VI. in bratrancem Sigismundom, z zamirajočo albertinsko linijo in kopico njenih oportunističnih zaveznikov (avstrijski stanovi, Madžari, Čehi, občasno grofje Celjski ...), je bolj ko ne jasno, da je imel mladi vladar v »matičnih« notranjeavstrijskih deželah še najbolj zanesljivo oporo. A tudi tam ne brezpogojne ne samoumevne. Neizstavljena zlata bula namiguje na taka vprašanja: Je bila Kranjska v notranjeavstrijskem deželnem trojčku najšibkejši člen? Je bilo kranjsko plemstvo v Habsburžanovem sporu s celjskimi grofi bolj »labilno« od štajerskega ali koroškega?

Gotovo je, da habsburške karte v začetku štiridesetih let niso bile najvišje, kar velja predvsem za položaj v Notranji Avstriji. Omenimo, da je cesar Sigismund Luksemburški pravico do krvnega sodstva oktobra 1434 podelil Wallseejem, ki so konec 14. stoletja dedovali devinsko posest v Kvarnerju in na Krasu, krvno sodstvo pa je veljalo za njihova sodišča v Avstriji, na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, Krasu in v Istri.¹⁶ Nekdanja devinska posest se je v rokah Wallseejev toliko osamosvojila, da so si ti v letih 1459 in 1460 nadelo celo naziv *gospodje Devina in Krasa*.¹⁷ Vrhunec delovanja centrifugalnih oblastnih sil je pomenil vzpon celjskih grofov, ki so s kreditom podedovanih ortenburških posesti in Sigismundovo podporo prišli do naslova državnih knezov in zasnov lastne kneževine znotraj habsburških dežel Koroške, Štajerske in Kranjske.¹⁸ Velik del dolenjsko-belokranjske grofije v Marki in Metliki so imeli Celjski že lep čas v zastavi, vendar vsaj do leta 1444 le posesti in dohodke, ne pa tudi deželnoknežje oblasti, ki je bila nato od leta 1446 do izumrtja v letu 1456 izpričano v celjskih rokah.¹⁹ Kranjska je bila tudi v ozemeljskem smislu vse prej kot homogena dežela, o čemer bo govor še kasneje.

¹⁵ O tem obdobju Friderikovega življenja glej npr. Lhotsky, *Kaiser Friedrich III.*, str. 125–138; Gutkas, *Der Mailberger Bund*, str. 51–60; Gutkas, *Landesfürst und Stände*, str. 233–243; Niederstätter, *Das Jahrhundert der Mitte*, str. 242–250; prim. tudi Bizjak, *Srednjeveške računske knjige*, str. 42–45.

¹⁶ Schwind, Dopsch, *Ausgewählte Urkunden*, str. 336, št. 178.

¹⁷ Glej Kosi, *Spopad za prehode*, str. 174–177. Rajnpreht Wallsee se je kot *dominus terre Duyno* naslavljal že 15 let prej (CKSL, 1444 IV. 15., Dunaj).

¹⁸ Podrobno Štih, *Celjski grofje*, str. 235–247; o krizi habsburške oblasti ob koncu 14. in v prvi polovici 15. stoletja strnjeno Niederstätter, *Das Jahrhundert der Mitte*, str. 135–145, 198–201; Štih, Simoniti, *Na stičišču svetov*, str. 118–120, 125–126.

¹⁹ Glej op. 8.

Sergij Vilfan je v svoji razpravi razloge za to, da Kranjci zlate bule niso dobili skupaj s Štajerci in Korošci, le okvirno nakazal, ni pa jih podrobneje razčlenil ali utemeljil. Kot glavni vzrok je navedel napetosti med Habsburžani in Celjskimi ter druge, zlasti interne habsburške konflikte, ki smo jih nakazali zgoraj. Ko se je torej okronani Friderik vrnil iz osrčja rimsko-nemškega imperija in se tekom leta 1443 ustalil na območju Dunaja, Dunajskega Novega mesta in Gradca,²⁰ ga je po avgustovski poravnavi s celjskimi grofi čakalo stabiliziranje matičnih notranjeavstrijskih dežel. Vilfan je ocenil, da so bile celjske enklave na Koroškem in Štajerskem razmeroma majhne oziroma obrobne. Na Kranjskem je bil položaj bolj zapleten. Grofje so obvladovali skoraj ves južni del dežele od Kolpe do roba ljubljanskega barja, vrh tega štiri zaokrožena ozemlja na Gorenjskem in eno ob dolenski Savi. »Precejšen del Gorenjske so obvladovali cerkveni knezi, maloštevilno plemstvo na njihovih gospodstvih pa je bilo do habsburške hiše in njenega deželnega kneza verjetno vsaj precej ravnodušno.« Tudi plemstvo iz Marke in Metlike in maloštevilni istrski plemiči »so se rajši izogibali kranjske družbe«. »Tako je bilo kranjsko plemstvo v glavnem omejeno na nekdanjo spanheimsko-andeško (tj. kranjsko-goriško) dediščino Habsburžanov iz leta 1335, pa še tu so bila glavna deželska sodišča deželnoknežja in jih je bilo moč upravljati z zakupniki, zastavnimi imetniki ipd., to pa niso bili nujno domači plemiči. Skratka: Ko sta štajersko in koroško plemstvo dobili svoji zlati buli, je bil krog habsburškega kranjskega plemstva precej maloštevilen, nedvomno pa tudi v precejšnjem precepu: ali naj se bori za naklonjenost razmeroma šibkega Habsburžana ali pa naj si pusti rajši priprta vrata na celjski dvor?« Na vsak način je neizstavitve zlate bule po Vilfanu »zelo oprijemljiv dokaz za to, da je bilo tedaj [plemstvo] na Kranjskem bolj kot v drugih dveh deželah naklonjeno Celjskim grofom ali vsaj zelo previdno.«²¹

Razlago Sergija Vulfana, ki je znal pronicljivo in jasno ubesediti izjemno znanje in širok razgled na (pravno)zgodovinsko polje, skušajmo razvijati naprej. Strinjamo se lahko, da je bil glavni razlog splošna politična napetost, predvsem pa negotove razmere po poravnavi med habsburško in celjsko hišo avgusta 1443. Na kratko zato zdaj o tem, kako je prišlo do spora in nato poravnave.

Dobro leto po smrti glavnega tvorca celjskih uspehov, grofa Hermana II., je njegov zet, cesar Sigismund Luksemburški, v Pragi povzdignil grofa Friderika II. in Ulrika II. v državna kneza in poknežena grofa ter grofiji Celje in Ortenburg-Strmec v knežja (praporna) državna fevda, ki ju imajo Celjski skupaj z *ander ire lannd und herschefft* kot svojo kneževino v fevdu od vladarja in države. Privilegij je Celjskim podelil še pravico do lastnega ograjnega sodišča v Celju (ali kje drugje) ter novčni in rudniški regal.²² Najpomembnejša s privilegijem podeljena pravica je bila pravica do ograjnega sodišča, kar je pomenilo, da sodne oblasti nad plem-

²⁰ Glej njegov itinerarij za obdobje 1442–1443: *Friedrich III. Urkunden-Datenbank* na spletnem naslovu <http://f3.regesta-imperii.de/suche.php>; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 1348–1355.

²¹ Vilfan, *Zlata bula Kranjcev*, str. 222–223.

²² SI AS 1063, št. 4478, 1436 XI. 30., Praga; Schwind, Dopsch, *Ausgewählte Urkunden*, str. 343–347, št. 180.

stvom iz celjskih grofij in gospostev ne bo več imel habsburški vojvoda kot deželni knez notranjeavstrijskih dežel, ampak celjski grof kot novi deželni knez. S tem je bila dana možnost nastanka nove celjske dežele, saj bi se od starih dežel odcepili tisti teritoriji, katerih plemiči so za svoje sodišče začeli priznavati celjsko ograjno sodišče, kjer se je lahko začelo oblikovati celjsko deželno pravo.²³

V času pokneženja je bil mladi vojvoda Friderik V. na romanju v Palestino. Nove pravice so Celjske postavile ob bok Habsburžanom, poleg tega je Sigismund že oktobra 1434 Rajnprehtu IV. Wallseeju, dediču Devinskih, podelil krvno sodstvo za njegova sodišča v Avstriji, na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, Krasu in v Istri.²⁴ S temi Sigismundovimi potezami so bile resno ogrožene pridobitve 150-letne habsburške politike na tem prostoru. Precej so se osamosvojili Wallseejci, predvsem pa so se v celjskih rokah združili veliki deli Štajerske, Koroške in Kranjske, ki so dobili vse pravne podlage za osnivanje lastne kneževine. Zaradi vsega povedanega je razumljivo, da je Friderik po vrnitvi iz Palestine ostro protestiral proti Sigismundovemu privilegiju. Cesar je maja 1437 v odgovoru od Friderika zahteval, da Celjskim prizna knežji naslov.²⁵ Nepopustljivost obeh strani je obetala govorico orožja.

Svoje deželnoknežje pravice in interese je Friderik po neuspešnem poskusu pri Sigismundu skušal doseči v fajdi proti Celjskim, potem ko sta obe strani sklenili zavezniške pogodbe, Celjski z Goriškimi, Habsburžani s Frankopani. Fajda (sprva med Celjskimi, ki so kot pretendenta za krški škofijski sedež podpirali lavantinskega škofa Lovrenca Liechtenbergerja, in krškim škofom Janezom Schallermannom, ki ga je podpiral vojvoda Friderik, in ki se je iz celjsko-krške prelevila v celjsko-habsburško) je izbruhnila ob koncu leta 1437. V prvi fazi fajde je imela pobudo celjska stran pod poveljstvom češkega najemnika Jana Vitovca. Celjski so porušili ali požgali več krških in vojvodovih gradov, premagali združeno krško-habsburško posadko pri Mokronogu, porušili celo nekaj lastnih gradov,²⁶ da ne bi v primeru zavzetja služili sovražniku kot oporišča. Habsburški strani je uspelo zavzeti trg Lož.

Do premirja med obema stranema je avgusta 1440 prišlo po posredovanju ogrske kraljice Elizabete in avstrijskega vojvode Albrehta VI. na strani obeh grofov ter Friderikom, ki je bil takrat že izvoljeni rimsko-nemški kralj.²⁷ Premirje naj bi veljalo do prihodnjega Janeza Krstnika (24. 6. 1441), vendar je bilo naslednjega leta še dvakrat podaljšano.²⁸ Vsekakor je šlo v drugi fazi fajde, v kateri je na celjski strani sodeloval tudi kraljevi brat Albreht VI.,²⁹ precej boljše Habsburžanom, končala pa se je s poravnavo avgusta 1443. Friderik je celjskima grofoma in njunim

²³ Prim. Štih, *Celjski grofje*, str. 243–246.

²⁴ Glej op. 16.

²⁵ Štih, *Celjski grofje*, str. 246–247.

²⁶ Seznam porušenih gradov (tujih in lastnih) v Krones, *Die Cillier Chronik*, str. 157.

²⁷ SI AS 1063, št. 4491, 1440 VIII. 23., Hainburg; Chmel, *Materialien* I/2, str. 85–86, št. 11; [RI XIII] H. 12 n. 19.

²⁸ Premirje je bilo prvič podaljšano že 12. marca 1441 in naj bi trajalo do 29. septembra istega leta (prim. SI AS 1063, št. 4493, s. d. /1441 III. 12./; [RI XIII] H. 12 n. 51), drugič pa 4. septembra z veljavnostjo do 24. aprila 1442 (SI AS 1063, št. 4492, 1441 IX. 4., Gradec; [RI XIII] H. 12 n. 75).

²⁹ Zveza je bila sklenjena maja 1442 – SI AS 1063, št. 4506, 1442 V. 13., *Vorchtenstain*.

dedičem sicer priznal državnoknežji položaj, a to le njim kot osebam in ne tudi njihovim teritorijem, torej ni priznal ne celjske kneževine ne ograjnega sodišča. Celjski teritoriji so bili znova vključeni v tri notranjeavstrijske dežele.³⁰ Habsburžan je tako vendarle uspel.

Dejstvo je, da je bila dežela Kranjska razdrobljena, večji del grofije v Marki in Metliki v zastavi in dejansko odrezan, čeprav je bila *de iure* še vedno v oblastni sferi habsburškega deželnega kneza. Znano namreč je, da so Habsburžani leta 1374 podedovane posesti na Dolenjskem in v Beli krajini kmalu zastavili celjskim grofom. A zastava po novejših ugotovitvah ni zajemala celotne grofije, temveč so Celjski med letoma 1377 in 1383 za znatno vsoto 19.200 zlatnikov dobili v zastavo le del posesti s pripadajočimi pravicami in dohodki, namreč trga Črnomelj in Metlika, brod čez Krko pri Šmihelu, trg in grad Žužemberk, pol gradu oziroma gospostva Šumberk. (Vse naštetu je svoji ženi Katarini Celjski sicer že prej zastavil leta 1374 umrli goriški grof Albreht III.) Ločeno od tega so dobili vsaj še Mehovo. Leta 1393 je zastavljene posesti (posebej tudi Mehovo) iz celjskih rok odkupila kneginja Katarina Frankopanska (Carrara), po njeni smrti leta 1405 pa so posest dejansko spet dobili Celjski, saj je bila Katarinina hči Elizabeta poročena z grofom Friderikom II.³¹ Posest, ki je obsegala najpomembnejša gospodarska središča in gradove grofije, vključno s celotno Belo krajino, so Celjski obdržali vse do izumrtja v letu 1456, vsaj nekaj časa (najmanj od leta 1446 naprej) so v grofiji izvajali tudi deželnoknežjo oblast, to pa seveda pomeni, da so imeli v zastavi celo deželo grofijo v Marki in Metliki.³²

³⁰ Glavni vir za potek habsburško-celjske fajde je Celjska kronika (Krones, *Die Cillier Chronik*, str. 85–90). Od novejšje literature za fajdo in poravnavo glej mdr. Štih, *Celjski grofje*, str. 247–254; Otorepec, *Seznam »deželnih sovražnikov«*, str. 331–342, Nared, *Seznam »deželnih sovražnikov«*, str. 327–344; Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 155–166; Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 232–245, 252–266; Kosi, *Graffschaft Mettling*, str. 54–57.

³¹ Kosi, *»Onstran gore*, str. 133–136; Kosi, *Graffschaft Mettling*, str. 40–43; Golec, *Črnomelj*, str. 164–165; Weiss, *In conterminiis*, str. 32–35.

³² Kosi, *»Onstran gore*, str. 133–139; Štih, *Dežela Grofija*, str. 137–139; Štih, *Celjski grofje*, str. 253–254. Da Habsburžani nekaj časa niso imeli deželnoknežje oblasti v Marki in Metliki, dokazujeta poleg popisa davčne naklade ob poroki kraljeve sestre Katarine iz leta 1446 – med pričakovanimi »davkoplačevalci« manjkajo mesto Metlika ter komendi križniškega reda iz Metlike in Črnomlja (prim. Nared, *Dežela*, str. 39–40) – dve sodni listini metliškega ograjnega sodišča (SI AS 1063, št. 602, 1447 IX. 18., Metlika; št. 657, 1456 IX. 13., Metlika), ki ju je v imenu tamkajšnjih deželnih gospodov – pokneženih grofov Celjskih – izstavil metliški glavar. V zvezi s tem je morda zanimiva še odločitev kralja Friderika III. iz julija 1444, da Friderika Čreteškega zaradi raznih malopridnosti kaznuje z odvzemom njegovega dela gradu Čretež. Tako odločitev je namreč Friderik sprejel *nach anruffen, rat vnd mit beystand vnser landschaft in Krain, an der March, zu Ysterreich vnd am Karst*. (Birk, *Zweite Nachträge*, str. DXVI–DXVII, št. 793b; Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 142, op. 741.) Kolikor se plemstvo oziroma *landschaft* iz Dolenjske in Bele krajine ne »skriva« v Marki (*an der March*), je možno, da je bila deželnoknežja oblast v grofiji Marki in Metliki tedaj že zastavljena. Po drugi strani osnutek pisma vojvode Friderika V. Ulriku Celjskemu iz avgusta 1437 dokazuje, da je bilo metliško ograjno sodišče kot simbol deželnoknežje oblasti tedaj še v habsburških rokah. Friderik povzema iz Ulrikovega pisma, da je Herman Kozjaker *in vnser schranken in der Metlik* tožil Jurija Lambergerja, potem pa odgovor na Ulrikovo posredovanje v sporu konča s temi besedami: *Dann als du vns schreibest, dich bey deiner gerechtigkeit der egenannten schranken in der Metlik*,

Habsburška Istra s Pazinsko grofijo kot daleč največjim gospostvom se je šele pred nekaj leti vrnila pod vojvodski klobuk. Na prelomu let 1379 in 1380 je namreč vojvoda Leopold III. habsburškemu istrskemu glavarju Hugu Devinskemu za 14.000 zlatnikov zastavil celotno habsburško Istro s Pazinsko grofijo.³³ Slabo desetletje po izumrtju Devinskih, leta 1407, so njihovi dediči Wallseeji dobili Pazinsko grofijo ter istrska kastela Završje in Vranja v zastavo za 28 let.³⁴ Tako Devinski kot Wallseeji so razvijali svojo upravo, ki je temeljila na namestniškem (glavarskem) sistemu in se ni zelo razlikovala od nekdanje goriške uprave. Po preteku zastavne pogodbe v letu 1435 so Habsburžani nastavili svojega glavarja in Istro postopno priključili Kranjski.³⁵

K Vilfanovi ugotovitvi, da so bila glavna deželska sodišča oziroma gospostva v osrčju Kranjske tako ali tako deželno knežja in jih je bilo moč upravljati z zakupniki in zastavnimi upniki, ki niso bili nujno kranjski plemiči, pa velja dodati, da na področju deželne uprave že Friderikovi predniki in sprva tudi on sam Kranjec očitno niso preveč zaupali oziroma jim niso bili vedno naklonjeni. Deželni glavarji in upravitelji so bili dolgo časa »tujci« in šele v zadnji tretjini 15. stoletja se je tehtnica prevesila v korist domačega plemstva.³⁶

Vsa gornja razglabljanja so (bila) morda povsem odveč, ker je bilo besedilo zlate bule za Kranjsko oziroma njeno plemstvo že sestavljeno, celo datirano. Po tem sodeč njena neizstavitev ni bila posledica nekih splošnih, več let ali vsaj mesecev trajajočih političnih razmer oziroma zamer. Ne moremo se znebiti občutka, da se je zalomilo prav v zadnjem trenutku, saj v knezovi pisarni listin gotovo niso sestavljali na zalogo, za nekaj mesecev ali vsaj tednov vnaprej.

Je prišlo do kakega incidenta? Na kateri točki, kdaj in zakaj se je pri tako pomembnem in predvsem slovesnem dogodku zataknilo?

die dir yetz zugehör, wellen beleiben lassen. Nu ist wissentlich, daz dieselb schranken mitsambt den edeln leuten darinne gesessen vns zugehörn vnd nicht dir; als das die satzbrief, die weilnt deinen vordern von weilnt vnsern vordern seligen vber solh herschafft in der Mettlik gelegen gegeben sind, aigenlich ausweisent. Prepis koncepta tega pisma je v Levčevi zapuščini (SI AS 920, fasc. 3), objavljen v Chmel, *Nachträge*, str. 48, povzet in komentiran pa v Kosi, »*Onstran gore*, str. 137–138.

³³ Krones, *Urkunden*, str. 89, št. 312; De Franceschi, *Storia documentata*, str. 391–392, št. 8; Štihi, *Goriški grofje*, str. 317; Kosi, *Spopad za prehode*, str. 92.

³⁴ Birk, *Verzeichniss V*, str. LXXIX, št. 852, 853; str. CXLVI, št. 1614. Poleg posesti v Istri so Habsburžani Rajnprehtu II. Wallseejskemu zastavili še precej drugih posesti, na Kranjskem npr. Goričane in Zgornji Kamnik. Glej tudi Bizjak, *Srednjeveške računske knjige*, str. 26, 28, 35; Kosi, *Spopad za prehode*, str. 114–115.

³⁵ Prim. Juričič Čargo, *O odnosih*, str. 168.

³⁶ O takratni upravi dežele Kranjske na različnih nivojih prim. npr. Bizjak, *Ratio facta est*, str. 140–142; Bizjak, *Srednjeveške računske knjige*, str. 38–41; Kotar, *Deželnoknežja oblast*, str. 102–122, 165–172, 211–227; Nared, *Dežela*, str. 249–254; Nared, *Pod knezom in stanovi*, str. 509–516.

Dedne poklonitve

Špekulirajmo najprej z možnostjo, da do dedne poklonitve, vzajemne zaveze deželnega kneza in deželnega plemstva, sploh ni prišlo. Tudi za to obstajajo določeni argumenti. Analistični zapiski za čas od septembra 1443 do maja 1444³⁷ omenjajo (dedne) prisege štajerskega in koroškega plemstva, mesta Gradca, istrskega plemstva in večine kranjskih mest, ne pa tudi poklonitve plemstva dežele Kranjske. Janez Mlinar je razloge iskal v Friderikovem nezaupanju do kranjskih mest, saj je sodeč po analističnih zapiskih ločeno prisego zahteval od tistih mest (Ljubljana, Kranj, Novo mesto, Kostanjevica), ki so bila v drugi etapi habsburško-celjske fajde leta 1442 vpletena v spopade.³⁸

Taka teza bi morda razložila, zakaj so se kranjska mesta (po omenjenem viru štiri od petih) ločeno poklonila, a po drugi strani je Ljubljana avgusta 1442 ravno zaradi zvestobe Habsburžanom in uspešne obrambe ob obleganju združenih celjskih in Albrehtovih čet dobila nagrado v podobi potrditve mestnih privilegijev in na novo podeljene pravice do pečatenja z rdečim voskom.³⁹ In če poklonitev Kranjcev v tem viru ni omenjena, to ne more biti ultimativni dokaz, saj tudi poklonitev nekdanje goriške grofije na Dolenjskem in v Beli krajini ni omenjena, pa je Friderik privilegij njenega plemstva vseeno potrdil. T. i. analistični zapiski so v luči naše razprave vsekakor vznemirljiv narativni vir, a v njem pogrešamo nekaj več konsistentnosti. Če bi mu povsem verjeli, bi bila razlaga lahko preprosta: Zlata bula za Kranjsko in njeno plemstvo ni bila izstavljena, ker do dedne poklonitve pozimi 1444 sploh ni prišlo.

A stvari so redko tako preproste. Zato se prepustimo verjetnejši interpretaciji, da je bila poklonitev opravljena, še prej pa se na kratko dotaknimo tudi prve potrditve plemiškega privilegija za Kranjsko.

Deželo sta sestavljala deželni gospod in deželna skupnost, ki jo je predstavljalo predvsem deželno plemstvo. Deželno pravo je bilo pri tem tista regulatorna vez, ki je povezovala in zavezovala obe sferi. Po srednjeveškem razumevanju je

³⁷ Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 94–95, 254–255; Seemüller, *Friedrichs III. Aachener Krönungsreise*, str. 665.

³⁸ Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 95. Razlog, zakaj je Friderik od štirih mest zahteval posebno prisego, bi lahko našli tudi v dejstvu, da so bili od kranjskih mest, trgov in gospostev Kranj, Novo mesto in Kostanjevica poleg Kamnika, Višnje Gore, Štatenberka (na Dolenjskem) in Postojne dlje časa v zastavi celjskih grofov. Decembra 1423 sta se Ernest Železni in Herman II. dogovorila, da bodo Celjski zastavljena gospostva (razen tistih v grofiji v Marki in Metliki) vrnili Habsburžanom, a je grof z vrnitvijo nekaterih posesti (tudi Kostanjevice, Novega mesta, Višnje Gore) zavlačeval vse do leta 1431. (Kosi, »*Prometna politika*«, str. 175–177; Kosi, *Graffschaft Mettling*, str. 53; Štihi, *Celjski grofje*, str. 241.) Ob tem je treba dodati, da je v drugi fazi fajde celjska stran zasedla le Kranj, medtem ko obleganje Ljubljane in Novega mesta ni dalo rezultatov. In konec koncev so bila štiri v analističnih zapiskih omenjena mesta poleg Kamnika tedaj edina deželnoknežja mesta na Kranjskem.

³⁹ SI AS 1063, št. 561, 1442 VIII. 3., Frankfurt; Otorepec, *GZL III/55*. Celjska kronika dokaj podrobno opisuje zavezništvo grofov Celjskih in Albrehta VI. sredi leta 1442 ter polom združenih enot pri obleganju deželnoknežje Ljubljane. Prim. Krones, *Die Cillier Chronik*, str. 88–90; Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 156, 163.

bilo (deželno) pravo nad knezom in deželno skupnostjo. Na pravu so temeljili tako knezovo veličanstvo in suverenostne pravice na eni strani kot plemiški privilegiji na drugi. Dokler so akterji spoštovali stare navade in zapisane privilegije, je dežela funkcionirala. Deželni gospod je bil skladno s tem »dogovorom« dolžan ščititi deželo, deželno pravo in deželni mir, plemstvo in kasneje deželni stanovi so mu morali pri tem »svetovati in pomagati«.⁴⁰

Opisani odnos med knezom in deželani je simbolizirala vdanostna prisega, ki so jo deželani podali ob nastopu novega gospoda, deželnega kneza. Ta se jim je že pred tem oddolžil s prisego, da bo spoštoval veljavno deželno pravo, to pa se je pokazalo v slovesni potrditvi plemiških privilegijev. Akt obojestranske zaveze imenujemo dedna poklonitev (*erbhuldigung*, tudi *erbpflicht*).⁴¹ Knez in deželani so se zavezali k sodelovanju v dobro dežele, zagotavljanju in spoštovanju deželnega miru in ustaljenih sodnih norm, vojaški obrambi dežele pred zunanjimi sovražniki ali deželnimi škodljivci ... To je bil neke vrste pogodbeni odnos med deželnim knezom in plemstvom oziroma kasneje stanovi, ki je temeljil na zvestobi in dolžnosti.⁴²

Za zgodnejše obdobje poznamo predvsem besedila dednih priseg na Štajerskem, ki pa se gotovo niso veliko (če so se sploh) razlikovala od kranjskih ali koroških. Prvi znani »obrazec« je iz leta 1411.⁴³ Takrat je vojvoda Ernest Železni po pogodbi z bratom Friderikom IV. sam zavladal v notranjeavstrijskih deželah.⁴⁴ Drugega decembra 1411 je prisegel štajerskim deželanom, vitezom in oprodam, da bo spoštoval njihove pravice, svoboščine in stare običaje, skratka vse, kar je zapisano v privilegijskih listinah njegovih prednikov; te naj bi po predlogi v mesecu dni potrdil.⁴⁵ Plemstvo je potem priseglo deželnemu knezu in dednemu gospodu, da bo pospeševalo njegove koristi in odvrčalo škodo ter bo poslušno.⁴⁶ Gre za klasični scenarij dedne poklonitve v notranjeavstrijskih deželah, ki je bila od Ernesta naprej kronana s potrditvijo deželnih plemiških privilegijev – deželnih ročinov.

S »poklonitvenim« obiskom preostalih dveh dežel je Ernest odlašal in se je na Kranjsko podal šele v začetku leta 1414. Med 8. in 11. marcem je v Ljubljani izstavil (vsaj) sedem listin, kot zadnjo potrditev privilegija vitezov in oprod iz Marke

⁴⁰ Brunner, *Land und Herrschaft*, str. 423–424. V virih in literaturi so običajne sintagme *schützen und schirmen* oziroma *Schutz und Schirm* ter *Rat und Hilfe*, v latinskih virih *auxilium et consilium*.

⁴¹ Prav tam, str. 424.

⁴² Prav tam, str. 425–440; Mell, *Grundriß*, str. 143; Näf, *Frühformen*, str. 227–241; Niederstätter, *Das Jahrhundert der Mitte*, str. 215–216. Podroben pregled kranjskih dednih poklonitev in z njimi povezanih potrditev privilegijev Kranjske, Marke in Metlike ter Istre v Nared, *Kranjski deželni privilegiji*, str. 49–61.

⁴³ Mell, *Grundriß*, str. 147–148.

⁴⁴ Za živahno zgodovino razprtij in delitev dežel med člani habsburške rodbine v zadnjih desetletjih 14. stoletja in v začetku 15. stoletja prim. npr. Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 17–26; Niederstätter, *Die Herrschaft Österreich*, str. 178–200; Niederstätter, *Das Jahrhundert der Mitte*, str. 238–241; Nared, *Dežela*, str. 86–89.

⁴⁵ V resnici je privilegije potrdil šele sredi januarja 1414. Prim. Luschin, *Die steirischen Landhandfesten*, str. 183–184; Luschin, Kaper, *Katalog der landschaftlichen Urkunden*, str. 1.

⁴⁶ Mell, *Grundriß*, str. 147–148; Birk, *Verzeichniss V*, str. CXV, št. 1242, 1243; Seufert, Kogler, *Die ältesten steirischen Landtagsakten I*, str. 5.

in Metlike, ki so ga ti dobili leta 1365 od goriškega grofa Albrehta III. in jim ga je Ernestov oče Leopold III. potrdil julija 1374.⁴⁷ Od tu je prečkal Karavanke in se dal 18. marca kot zadnji koroški vojvoda ustoličiti na knežjem kamnu.⁴⁸ Nekaj dni zatem (27. 3.) je v Št. Vidu potrdil Albrehtov privilegij koroškemu plemstvu z dne 14. septembra 1338.⁴⁹ Zanimivo je, da je Ernest vseh sedem v Ljubljani izstavljenih listin »podpisoval« kot vojvoda, v potrditvi koroškega privilegija pa se kiti z naslovom nadvojvoda. Verjetno nismo daleč od resnice, če rečemo, da je Ernest »napredoval« s sedenjem na knežjem kamnu.⁵⁰

Štajerski podobna poklonitvena ceremonija je leta 1414 – najverjetneje med 8. in 11. marcem⁵¹ – potekala tudi v Ljubljani. Udeležba na tej poklonitvi očitno ni bila dovolj velika, zato so jo po devetih letih ponovili. Drugega marca 1423 se je nadvojvodi Ernestu (in njegovim dedičem) poklonilo nekaj kranjskih deželanov, ki *se prej niso poklonili*. Prisegli so, da bodo pospeševali koristi nadvojvode Ernesta in njegovih potomcev kot naravnih deželnih knezov in dednih gospodov, da bodo odvrčali škodo ter da mu bodo vselej zvesti, poslušni in mu pripravljeni vedno stati ob strani. Enako so mu 11. marca prisegli deželani iz *Metlike*.⁵² »Popravni izpit« so imeli samo deželani, saj ni nobene vesti o tem, da bi še enkrat prisegel tudi Ernest. Za to pač ni bilo potrebe, saj je svoje opravil že leta 1414, ko je 11. marca oziroma 2. avgusta potrdil privilegijski listini Leopolda III. za plemstvo v Marki in Metliki

⁴⁷ SI AS 1063, št. 420, 1414 III. 11., Ljubljana; Volčjak, *Kranjski deželni privilegiji*, str. 98–99, št. 10. Ostale v Ljubljani izstavljene listine so prav tako shranjene v ARS (SI AS 1063, št. 419, 1414 III. 8.; št. 5158, 1414 III. 9.; št. 5368, 1414 III. 9.; št. 4848, 1414 III. 10.), njihovi prepisi pa v CKSL; prim. še Otorepec, *GZL X/44*, 45.

⁴⁸ Grafenauer, *Ustoličevanje koroških vojvod*, str. 315–316.

⁴⁹ AT-KLA 457-B-5, 1 St.; Wiessner, *MDC X*, str. 381–382, št. 1151. Albrehtov privilegij ni v celoti inseriran v Ernestovo potrditev, temveč le osrednji vsebinski del z bistvenimi določili, manjkajo pa uvodne in sklepne formule.

⁵⁰ Po letu 1414 se je večinoma tituliral kot nadvojvoda. Glej Lhotsky, *AEIOV*, str. 195.

⁵¹ Ernest se je v Ljubljani dokumentirano zadrževal med 8. in 11. marcem (glej op. 47) in v začetku avgusta (SI AS 1063, št. 425, 1414 VIII. 1., Ljubljana; št. 691, 1460 XI. 25., Dunaj, z inserirano listino 1414 VIII. 2., Ljubljana). Možno je, da se je med 8. in 11. marcem odvila tudi dedna poklonitev, potrditev privilegija za Kranjsko pa je bila v pisni obliki izstavljena avgusta. Za to domnevo morda ni nepomembno, da je 18. marca sledil zadnji obred ustoličevanja koroških vojvod, čeprav je po drugi strani res, da so Korošci na pisno potrditev privilegija čakali le devet dni. Ne nazadnje je mogoče, da se je v marcu poklonilo le plemstvo iz Marke in Metlike, avgusta ali že konec julija pa plemstvo ožje Kranjske. Nared, *Dežela*, str. 199.

⁵² AT-OeStA/HHStA, HS, W 7, fol. 10v/11v; SI AS 920, fasc. 4; SI AS 40, šk. 67; Levec, *Die krainischen Landhandfesten*, str. 267–268, op. 3. Ker gre za prvi poznani in za 15. stoletje tudi edini zapis o kranjski dedni poklonitvi, notico v bistvenih delih povzemamo: *Anno etc. quadringentesimo vicesimo tercio, tercia post Reminiscere in der vasten habent etlich lanntleute in Krain, die meinem herrn vor nicht gehuldiget haben, geschworen als hernach geschriben stet ... Ir werdet alle swern dem hochgeborn fursten herczog Ernten erzherczogen ze Osterreich etc. vnd seinen erben, iren frumen ze furdern vnd schaden ze wenden vnd in allweg getrew, gehorsam vnd gewertig ze sein, wider aller mänickleich niemand ausgenommen als ewren rechten natürlichen lannesfürsten vnd erberhen. Item desgleichen habent die lannndleut aus der Mettling meinem herrn herczog Ernten ze Laybach geschworen am pfincztag vor Latere in der vasten anno domini etc. vicesimo tercio.*

(1374) ter Albrehta II. za kranjsko plemstvo (1338).⁵³ Druga dedna poklonitev v Ernestovem času potrjuje, da so pričakovali množično udeležbo deželanov na poklonitvi in da je verjetno obstajala evidenca o tem, kdo se je poklonitve udeležil.

Trden dokaz je že iz naslednjega leta. Po Ernestovi smrti je njegov brat Friderik IV. Tirolski (tudi »starejši« in »praznega žepa«) prevzel skrbništvo nad mladoletnima Ernestovima sinovoma Friderikom V. (»mlajšim«) in Albrehtom VI. ter začasno zavladal notranjeavstrijskim deželam. Konec leta 1424 sta v zvezi z dedno poklonitvijo štajerskega plemstva novemu deželnemu knezu nastala dva seznama. Posebej dragoceno je, da je ohranjen tako seznam tistih 139 štajerskih gospodov, vitezov in oprod, ki so bili povabljeni, da se kot deželani poklonijo novemu deželnemu knezu,⁵⁴ kot tudi seznam tistih, ki so se 13. novembra 1424 dedne poklonitve v Gradcu v resnici udeležili; teh je bilo 150.⁵⁵ Najprej je kot najstarejši deželni knez in varuh mladoletnih nečakov prisegel Friderik: *die lantleut vnd ir erben lassen beleiben bey allen den rechten, frayhaitten vnd gutem gewonhaiten als dis von alter herkomen ist. Vnd alle die rechten, die ewr voruadern brief beweisent, auch stet wellet halden vnd sew dabei genczleich lassen beleiben an all geuerd*. Na koncu se je knez še zavezal, da bo *dieselben brief mit ewern brief bestettigt in ainem moneyd nach dem vnd man ew sew besigelt fürbringet*.⁵⁶ Gospodje, vitezi in oprode so potem obljubili, da bodo pospeševali Friderikove koristi in od njega odganjali škodo ter mu bili skladno s starimi običaji zvesti, poslušni in vedno pripravljeni pomagati.⁵⁷ Iz predhodnega zapisa v istem rokopisu sledi, da so se predstavniki štajerskega plemstva in Friderikovi odposlanci (*redner*) o formalnostih pri prevzemu oblasti in dedni poklonitvi dogovorili že slab mesec po Ernestovi smrti (10. 6.), 9. julija na večji (*taiding*) v Leobnu.⁵⁸ Novembrska poklonitev je bila samo še formalnost.

Da bi si Friderik IV. za legitimacijo oblasti posebej prizadeval tudi na Koroškem in Kranjskem, ni prav verjetno. Če bi prišlo do poklonitve, bi se ohranil vsaj kak namig na to, če že ne potrditev Ernestovega ročina. Poklonitev iz leta 1424 razkriva, da je bila slovesnost dedne poklonitve zaključni akt dogovarjanj med knezovimi in plemiškimi predstavniki, ki so uskladili pogoje in sestavili protokol, da bi se »na odru« kaj ne zalomilo. Obenem pa potrjuje, da je besedilo obeh priseg

⁵³ SI AS 1063, št. 420, 1414 III. 11., Ljubljana; št. 691, 1460 XI. 25., Dunaj, z inserirano Ernestovo listino 1414 VIII. 2., Ljubljana. Potrditve privilegija istrskega plemstva ne poznamo. Ernest je skoraj zagotovo ni izstavil, saj je bila habsburška Istra tedaj zastavljena Wallseejem. Birk, *Verzeichniss* V, str. LXXIX, št. 852, 853; str. CXLVI, št. 1614. Prav tako za leto 1423 ni govora o tem, da bi se prišli poklonit tudi Istrani.

⁵⁴ AT-StLA, Meiller-Akten, XIV-a, Nr. 2, fol. 24; Mell, *Grundriß*, str. 149, op. 750.

⁵⁵ AT-StLA, Meiller-Akten, XIV-a, Nr. 4; Mell, *Grundriß*, str. 150, op. 752; prim. Štih, *Celjski grofje*, str. 240–241.

⁵⁶ AT-StLA, Hs 907, fol. 77r; glej tudi Mell, *Grundriß*, str. 149–150. Friderik je res že 19. novembra v Gradcu pisno potrdil latinsko in nemško verzijo štajerskih privilegijev. Glej Luschin, *Die steirischen Landhandfesten*, str. 184; Luschin, Kaper, *Katalog der landschaftlichen Urkunden*, str. 1; Krones, *Vorarbeiten zur Quellenkunde*, str. 65, št. 3; Mell, *Grundriß*, str. 150–151.

⁵⁷ AT-StLA, Hs 907, fol. 77r. ... *seinen frumen ze furdern vnd seinen schaden ze wenden vnd getrew, gehorsam vnd gewertig ze sein, als das von alter mit recht herkomen ist* ...

⁵⁸ Prav tam, fol. 76v; Krones, *Vorarbeiten zur Quellenkunde*, str. 64, št. 2; Mell, *Grundriß*, str. 149–150, op. 751.

kljub simbolni moči, ki so se je lahko v resnici zavedali samo akterji sami, pravzaprav zelo preprosto in da se tako med deželami kot posameznimi poklonitvami (obdobji) bistveno ne razlikuje.

Vrnimo se desetletje nazaj. Ernest je 2. avgusta 1414 v Ljubljani potrdil privilegijsko listino, ki jo je njegov ded Albreht II. 16. septembra 1338 v Gradcu izstavil kranjskim gospodom, vitezom in oprodam.⁵⁹ Ernestova listina se kot eden redkih kranjskih plemiških (stanovskih) privilegijev ni ohranila v originalu, temveč le v prepisu v »ročni registraturi«⁶⁰ Friderika III. iz leta 1446⁶¹ in kot insert v kasnejši zlati buli.⁶² Ernest, avstrijski, štajerski, koroški in kranjski (nad)vojvoda ter gospod v Slovenski Marki, je uvodoma naznanil, *das fur vns komen vnser lieben getrewen, vnser lanndherren, ritter vnd knecht vnsers furstentums Krain vnd paten vns fleissiglich, daz wir in geruchten zebestetten den brief, so in weilent der hochgeborn furst herczog Albrecht, herczog zu Ostereich etc., vnser lieber herr vnd ene loblicher gedechtnuss vber ir gnad, recht, freyhait vnd gut gewonhait geben hat ...* Uvodnim formulam sledi dobesečni prepis privilegija iz leta 1338. Listino končajo sklepne formule, kjer izstavitelj spominja na zvesto službo, ki so jo omenjeni prosilci nudili njegovim prednikom in njemu samemu ter jo ponujajo tudi naprej, nato pa obljublja *denselben brief mit allen punden vnd artikeln, so darinn sind begriffen, von furstlicher macht gnediglich bestett, vernewt vnd bekrefftigt, bestetten, bekrefftigen vnd vernewen auch den wissentlich in kracft des briefs, was wir zu recht daran bestetten sullen oder mugen vnd mainen vnd wellen gar ernstlich, daz derselb brief hinfur gar vnd gennczlich bey seinen krefftigen vnd auch gemainlich als vnser lanndtherren, ritter vnd knecht in Krain bey den gnaden, rechten, freyhaiten vnd guten gewonhaiten beleiben vnd der niessen sullen nach innhaltung des obgenanten briefs*. S to potrditvijo – dodal ji je tudi ukaz kranjskemu glavarju in njegovemu namestniku (upravitelju), naj skrbita, da plemiške pravice ne bodo kršene – je Ernest Železni začel več kot tristoletno prakso potrjevanja temeljnega kranjskega privilegija.

Naslednja dedna poklonitev v Ljubljani je bila februarja ali v začetku marca 1444. Podrobnosti o poklonitvi niso znane, se pa zdi, da sta bili prisegi izgovorjeni skozi stisnjene zobe. V času Friderikovega bivanja na Kranjskem so njemu osebno ali njegovim odposlancem prisegli meščani Trsta,⁶² po že omenjenih analističnih zapiskih neznanega avtorja (ali več avtorjev) pa tudi meščani Kranja (21. 1.), Ljubljane (25. 1.), Novega mesta (verjetno 30. 1., v notici je datum 30. 12., ki je gotovo napačen) in Kostanjevice.⁶³ Isti vir navaja, da je 17. februarja v Ljubljani prisegla Istra oziroma njeno plemstvo, kar se ujema s potrditvijo istrskega privilegija dan kasneje.⁶⁴

⁵⁹ SIAS 1063, št. 5793, 1338 IX. 16., Gradec; Nared, *Privilegij kranjskega plemstva*, str. 24–30; Nared, *Objava in prevod*, str. 70–73; Nared, *Dežela*, str. 320–323.

⁶⁰ AT-OeSTA/HHStA, HS, W 10, fol. 126r–127r.

⁶¹ SIAS 1063, št. 691, 1460 XI. 25., Dunaj.

⁶² Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 71, op. 360.

⁶³ Seemüller, *Friedrichs III. Aachener Krönungsreise*, str. 665; Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 95, 254.

⁶⁴ Prav tam, str. 665 oz. str. 95, 255; Levec, *Die krainischen Landhandfesten*, str. 286, št. 10.

Friderik je štajerske in koroške privilegije v obliki slovesne zlate bule potrdil 26. decembra 1443 v Gradcu oziroma 14. januarja 1444 v Št. Vidu. Že pred tem so se mu Štajerci in Korošci ob koncu leta 1443 poklonili.⁶⁵ Ob poklonitvi na Koroškem je bilo dogovorjeno, da se Friderik, rimsko-nemški kralj, ne bo ponižal z nošenjem kmečkih oblačil in sedenjem na knežjem kamnu.⁶⁶ Kralju je bil prebran tekst prisega, ki je v vseh bistvenih potezah enak že predstavljenim.⁶⁷ Friderik je nato obljubil,

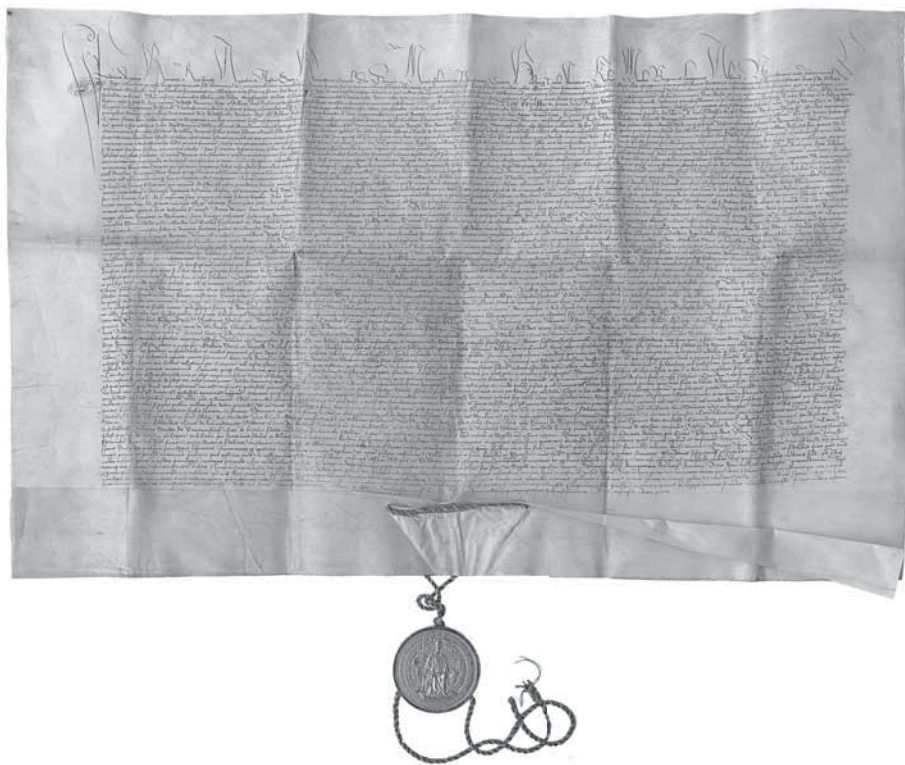
⁶⁵ Po analističnih zapiskih za čas od septembra 1443 do maja 1444 naj bi štajersko plemstvo priseglo že 19. septembra, en dan pred mestom Gradec. Avtor zapiskov namiguje, da je bil takrat tudi sam tam: *Da man zalt hat 1443 jar, da hört ich zu Gratz ... Vnd darnach swür am phintztag [vor Mathye] dye gantz landschaft in der Steirmarich dem konig Fridrich und dye stat am freytag.* (Seemüller, *Friedrichs III. Aachener Krönungsreise*, str. 665; Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 95, 254.) Friderikov dvor je bil v tistem času res v štajerski prestolnici in dedna poklonitev ni izključena, čeprav se nam zdi bolj verjetno, da se je odvila ob Friderikovi vrnitvi v Gradec konec novembra ali v prvi polovici decembra. Koroška dedna poklonitev naj bi se po istem viru zgodila 27. decembra (*an sand Johanstag in den wannachten veirtagen*). Ta podatek se zdi neproblematičen oziroma je v skladu z itinerarijem dvora in še posebej z listino Friderika III. z dne 29. decembra 1443. V njej je zapisal, da so mu koroški deželani zaradi njegovega kraljevskega naslova na njegovo prošnjo spregledali običaj, da mora novi koroški deželni knez spoštovanje deželnih svoboščin obljubiti na [vojvodskem] *stolu na Gosposvetskem polju (auf dem stul zu Zol)* in tam tudi podeljevati deželne fevde. On je to s privoljenjem deželanov storil v Št. Vidu, v listini pa jim je v svojem in imenu svojih potomcev še obljubil, da ta izjema od starih običajev koroškim deželanom in njihovim potomcem ne bo v škodo. (AT-KLA 457-B-6 St.; *Landshandvest des löblichen Ertzhertzogthumbs Karndten*, str. 18; [RI XIII] H. 26 n. 58; [RI XIII] H. 29 n. 15.) Že dan prej je v Št. Vidu npr. vetrinjskemu samostanu potrdil dotedanje privilegije in svoboščine (AT-KLA 418-B-A 889 St.). Nasploh je Friderik III. v tem času na Koroškem (v Št. Vidu je bil vsaj do 15. 1. 1444) podeljeval oziroma potrjeval razne privilegije, fevde, urade, urejal je skratka zadeve, ki gredo z dedno poklonitvijo z roko v roki.

Zgodbo nam zmede štajerska zlata bula, ki je datirana v Gradcu na štefanovo, torej 26. decembra. Če bi to držalo, bi moral biti Friderik v Gradcu od 23. 11. do 26. 12. 1443. Po nekaj objavljenih registih (Birk, *Verzeichniss* VI, str. LXXVI, št. 696–700; Chmel, *Regesta Friderici*, str. 158, št. 1567–1572) je bil v Gradcu do 13. 12., nato 17. 12. v Leobnu in v koroški prestolnici že 20. in 21. 12. To glede na kraj izstavitve potrditev štajerskih privilegijev ne bi bilo mogoče, zato se zdi povsem umestna Luschinova teza, da so dve na štefanovo v Gradcu datirani privilegijski listini za štajersko plemstvo poslali za dvorom v potrditev in da sta bili pravzaprav izstavljeni v Št. Vidu. (Luschin, *Die steirischen Landhandfesten*, str. 185, op. 146.) Tej tezi pritrjujejo pisma kraljevega tajnika Eneja Silvija Piccolomini. Medtem ko je vojvodi Sigismundu 13. 12. pisal iz Gradca, je naslednje pismo, naslovljeno na škofa v Chiemseeju, 21. 12. poslal iz Št. Vida. Šest dni kasneje je prav tam spisal pismo Tomažu Ebendorferju. Prim. Wolkan, *Der Briefwechsel* I/I, str. 245–251, št. 104, 106, 107; Piccolomini, *Über Österreich*, str. 32. Tudi kraljeva uradna korespondenca pričča, da je bil 27. 12. zagotovo v Št. Vidu – Wolkan, *Der Briefwechsel* I/II, str. 115–118.

⁶⁶ Glej prejšnjo opombo; AT-StLA, Hs II/14, fol. 85r, 86r–86v; AT-OeStA/HHStA, HS, B 43, fol. 70v, 71v; prim. še Grafenauer, *Ustoličevanje koroških vojvod*, str. 133, 137–138, 306–307, 315–317; v zvezi z analogijami med ustoličevanjem in dednim poklonom glej Štih, *Glose*, str. 473–474; Štih, *Ustoličevanje*, str. 319–326, in tam navedeno literaturo.

⁶⁷ AT-StLA, Hs II/14, fol. 85r; AT-OeStA/HHStA, HS, B 43, fol. 71r: *Allerdurleuchtigster her der khunig. Ir werd geloben alls her vnnd lanndsfürst den lanndtlewten, herren, rittern vnd khnechten in Steyr; sy vnd ir erben lassn peleyben pey allen den rechten, freyhaittn vnd guetn gewonhaittn als das von alter herkhome ist vnd auch all dy rechten, dy ewr vorder brieff peweisent auch stat in alln wegn wellet haltn vnd dapey gantzlich peleyben lassn an all gewäre vnd vns auch dy selben brieff bestättigt in aine monat nach dem vnd man euch die besiglt furbringt.*

da se bo prebranega držal.⁶⁸ Prisego štajerskih in koroških deželanov so *an der andern lanndtlewt stat* podali predstavniki obeh korporacij: Leopold Stubenberger in Jošt Helfenberger za Štajerce ter Jošt, točaj z Ostrovice, in Nikolaj Weispriach za Korošce. Iz zapisa ni čisto jasno, ali so bili našteti le *redner* preostalih zbranih deželanov ali sploh edini navzoči deželani, a je prva možnost precej bolj verjetna. Prisega deželanov je bila sicer običajna, če odmislimo, da se zdaj niso obračali samo na presvetlega, najstarejšega in vladajočega kneza ter avstrijskega vojvodo, temveč prvič na rimskega kralja, *merer des reichs* (razširjevalca kraljestva).⁶⁹

Slika 2: Štajerska zlati bula je edina ohranjena v celoti, z zlatim pečatom (AT-StLA, Laa. Urk., A-011, 1443 XII. 26., Gradec).

V Friderikovi prisegi je govor le o Štajerski, kontekst opisa dedne poklonitve, ki je bil ob koncu 15. stoletja zapisan v *Codex Auerspergensis* (AT-StLA, Hs II/14) in ga najdemo še v kakšnem kasnejšem prepisu, pa govori tudi o poklonitvi Korošcev. Obrazec prisega je bil gotovo enak ali vsaj zelo podoben, ni pa verjetno, da bi se obe deželi poklonili skupaj, kot sem mislil pred časom (Nared, *Dežela*, str. 195), in pri tem nisem bil edini – glej Seufert, Kogler, *Die ältesten steirischen Landtagsakten* I, str. 83, op. 246. Prim. še Mell, *Grundriß*, str. 151–152.

⁶⁸ AT-StLA, Hs II/14, fol. 85v; AT-OeStA/HHStA, HS, B 43, fol. 71r. *Alls vnns yetz vorgelesen ist, das gelob wir auch genadigklich zw haltn pey vnsern kunigkhlichn worten.*

⁶⁹ AT-StLA, Hs II/14, fol. 85v–86r; AT-OeStA/HHStA, HS, B 43, fol. 71r.

Ljubljanska zima 1444 – morda s koseškim volom, a brez zlate bule

Da bi dedni deželni gospod, avstrijski vojvoda in rimsko-nemški kralj, pristal na to, da bi ga Kranjci prikrajšali za formalno oblastno iniciacijo, investituro v deželo, je vsej prej kot verjetno. Če bi se to že zgodilo leta 1444, bi se ohranila kaka oprijemljiva vest o kasnejši poklonitvi, saj je Friderik vladal še pol stoletja.⁷⁰ A v zlati buli iz novembra 1460 dedna poklonitev ni omenjena, temveč izstavitelj le v splošni dikciji naznanja, da so ga plemiči *vnd die ganncze lanndschafft* kneževine Kranjske prosili za potrditev Ernestove listine, s katero je ta potrdil privilegij Albrehta II. iz leta 1338. Na splošno je v potrditvi privilegija omenjena oziroma nakazana na primer tudi kranjska dedna poklonitev iz leta 1414 (... **fur vns komen vnser lieben getrewn vnser lanndherren, ritter vnd knecht vnserers fürstentumbs Krain vnd paten vns fleissiglich**, *daz wir in geruchten zebestetten den brief ...*),⁷¹ podobno v potrditvi privilegija za grofijo v Marki in Metliki marca 1444 (... **fur vns komen sind die erbern vnser lieben ... vnd prachten vns daczemal fur ainen brief ...)⁷² ali v štajerski zlati buli iz decembra 1443.⁷³**

Dedna poklonitev Štajercev je eksplicitno – *Als vnser lieben getrewen, vnser dienstmann, ritter, knechte vnd lanttleut vnserers benanten fürstentums Steir vns als dem eltisten vnd regirenden fürsten daselbs in Steir **iecz haben gehuldet vnd gesworen** ...* – omenjena v listini, ki jo je Friderik izstavil skupaj z zlato bulo in v njej potrdil privilegijsko listino svojega strica Friderika IV. iz novembra 1424. Starejši Friderik je takrat po zgoraj opisani dedni poklonitvi namreč potrdil tudi nemško verzijo štajerskih privilegijev, katere jedro je bil s strani vojvode Albrehta II. 6. decembra 1339 v Gradcu izdani »uradni« nemški prevod privilegijske listine Rudolfa I. iz leta 1277.⁷⁴ Prav tako je v koroški in neizstavljeni kranjski zlati buli iz leta 1444 dedna poklonitev izrecno omenjena: ... *als si vns jetzt als dem eltisten vnnd regierenden fürsten desselben vnserers Ertzhertzogthumbs Kha^rndten ... **gehuldet***

⁷⁰ Po podatkih o izstavljenih listinah v zbirki Regesta Imperii oziroma njegovemu itinerariju (Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 1347–1389), je bil Friderik v sklopu poklonitvenega obiska v Ljubljani do 5. marca 1444, nato se je v kranjski prestolnici spet mudil med 13. septembrom in 18. oktobrom 1449 (8 izstavljenih listin) ter konec maja 1457 (1 listina). Po izstavitvi zlate bule je bil v Ljubljani dokumentirano le še dvakrat, in sicer maja 1470 in septembra 1489.

⁷¹ SI AS 1063, št. 691, 1460 XI. 25., Dunaj, z inserirano listino 1414 VIII. 2., Ljubljana.

⁷² SI AS 1063, št. 574, 1444 III. 4., Ljubljana.

⁷³ AT-StLA, Laa. Urk., A-011, 1443 XII. 26., Gradec. Nemški prevod: *Nemlich seind vor vnser erschinen vnser lieben getrewen ... vnd haben vns fürbracht etlicher priuilegien, freyhaiten ... Vnd haben vns die obbeschriben vnser dienstlewt, ritter, dienstknecht vnd landleüt des benanten vnserers fürstenthumbs Steyer diemietigklich gebeten, das wir inen vnd iren erben die selben priuilegien, freyhaiten vnd bewärt gewonhaiten zuuernewen, zubewären, zubestätten gnedigklich gerüchten ... – Des loblichen Fürstenthumbs Steyer Erbhuldigung*, fol. XXXIIIr, XXXIX; *Landtshandvest des Hertzogthumbs Steyer*, fol. 12r, 18v.

⁷⁴ AT-StLA, Laa. Urk., A-012, 1443 XII. 26., Gradec; Luschin, *Die steirischen Landhandfesten*, str. 183–184, št. 7, 10, 12, 14; Luschin, Kapper, *Katalog der landschaftlichen Urkunden*, str. 1, št. 5, 10, 12. Sporočilo listine je dovolj nedvoumno, da ovrže domneve Antona Mella, *Grundriß*, str. 151, ki je zaradi domnevnega neobstoja sočasnih poročil o dedni poklonitvi leta 1443 menil, da so se tako Štajerci kot Friderik zadovoljili s poklonitvijo (in potrditvijo privilegijev), ki je bila opravljena novembra 1424.

vndt geschworen ...⁷⁵ oziroma ... *als si vns yecz als dem eltisten vnd regierenden fursten desselben vnsers fürstentüms gelubdt vnd gesworn* ...⁷⁶

Kranjska zlata bula iz novembra 1460,⁷⁷ s katero je cesar Friderik III. na Dunaju potrdil Ernestovo listino in ji dodal sedem določil oziroma pravic, povzetih iz štajerske zlate bule, ponuja tudi dve za zgodovino osnovne kranjske privilegijske listine Albrehta II. in Ernestove potrditve posebej pomembni dejstvi.

Friderik je v uvodnem delu zapisal, da so ga gospodje, vitezi in oprode ter *die ganncze lanndschafft* seznanili, kako jim je njegov prednik, avstrijski vojvoda Albreht, podelil nekatere svoboščine, ki jih je potem milostno potrdil tudi nadvojvoda Ernest. Posebej je naglašeno, da so *sy derselben vnserr vordern brief gehabt hieten, die in aber emphrombdt weren worden, derselben brief sy doch bewerte vidimus fur vns pracht, die wir dann gesehen vnd gehort haben*. Razumemo lahko, da sta bila med letoma 1414 in 1460 Kranjcem odtujena (*emphrombdt*) oba originala, Albrehtov in Ernestov. Podlaga izstavitve zlate bule je bil zato overjen prepis (vidimus) Ernestove listine. V kakšnem kontekstu sta bila originala najverjetneje odtujena, smo že⁷⁸ in bomo še razpravljali.

Potem ko je Friderik 26. decembra 1443 izstavil zlato bulo za Štajersko in 14. januarja naslednjega leta v Št. Vidu zlato bulo za Koroško, je bil že 21. januarja v Kranju⁷⁹ in 23. januarja v Ljubljani.⁸⁰ Na Kranjskem se je zadržal vsaj do 6. marca, ko je v Kamniku dovolil ljubljanskemu meščanu Henriku Stautheimerju do preklica sekati les za svoje potrebe v deželno knežjem gozdu Utiku,⁸¹ teden dni kasneje pa je že listnilinil v Gradcu, in sicer v zadevi ljubljanskega krojaškega ceha.⁸²

V času bivanja na Kranjskem je v glavnem urejal deželne zadeve, potrjeval privilegije, podeljeval fevde in podobno, kot je bil to običaj ob prvem, poklonitvenem obisku dežele. »Za nazaj« je 25. januarja potrdil privilegije samostanu v koroških Osojah,⁸³ nato so prišli na vrsto samostani ter mesta in trgi na Kranjskem. Priorinji in konventu samostana dominikank v Velesovem je pravice in (sodne) privilegije, ki so jih podelili njegovi predhodniki, v Ljubljani potrdil 29. januarja,⁸⁴ cistercijanom iz Kostanjevice 9. februarja,⁸⁵ kartuzijanom iz Bistre, ki jo je tudi osebno obiskal, 10. februarja,⁸⁶ in kartuzijanom iz Pleterij 19. februarja.⁸⁷

⁷⁵ *Landshandvest des löblichen Ertzhertzogthumbs Karndten*, str. 23.

⁷⁶ AT-OeStA/HHStA, HS, B 7, fol. 10r.

⁷⁷ SI AS 1063, št. 691, 1460 XI. 25., Dunaj.

⁷⁸ Nared, *Privilegij kranjskega plemstva*, str. 20–23; glej tudi Vilfan, *Zlata bula Kranjcev*, str. 224.

⁷⁹ Seemüller, *Friedrichs III. Aachener Krönungsreise*, str. 665; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 1355; Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 95.

⁸⁰ AT-KLA 418-B-C 2566 St., 1444 I. 23., Ljubljana; Wiessner, *MDC XI*, str. 87, št. 206.

⁸¹ Otorepec, *GZL IX/74*; [RI XIII] H. 29 n. 29.

⁸² SI AS 1063, št. 6012, 1444 III. 13., Gradec; Chmel, *Materialien I/2*, str. 137–138, št. 38; Otorepec, *GZL II/94*; [RI XIII] H. 29 n. 30.

⁸³ AT-KLA 418-B-A 885 St.

⁸⁴ SI AS 1063, št. 5390; [RI XIII] H. 12 n. 193; [RI XIII] H. 29 n. 16.

⁸⁵ SI AS 730, fasc. 179, str. 271–273, 437–439 (prepisa iz 17. oz. 18. stol.); [RI XIII] H. 29 n. 19.

⁸⁶ SI AS 1063, št. 4876; [RI XIII] H. 12 n. 196; [RI XIII] H. 29 n. 21.

⁸⁷ SI AS 1063, št. 5600; Chmel, *Materialien I/2*, str. 135–137, št. 37; [RI XIII] H. 12 n. 198; [RI XIII] H. 29 n. 24.

V paketu potrditev privilegijev kranjskih samostanov manjkata samostan klaris v Mekinjah in cisterca v Stični, saj jima je Friderik (sodne) privilegije z novo listino potrdil že avgusta oziroma septembra 1443.⁸⁸

Čeprav smo zgoraj omenili, da so po analističnih noticah sodeč Frideriku zvestobo prisegla štiri kranjska mesta,⁸⁹ kar se vsaj deloma ujema z ohranjenim listinskim gradivom, pa se jim Friderik kot deželni knez in mestni gospod ob tem očitno ni posebej zahvaljeval. (Ljubljani je pravice resda potrdil in še razširil že avgusta 1442.) Morda je v tistem času na splošno potrdil dotedanje privilegije mest in trgov na Kranjskem, kot bi se dalo sklepati iz pol stoletja mlajše listine deželnega glavarja Viljema Auersperga, ki oznanja sporazum med mesti in trgi ter plemstvom na Kranjskem glede kmečke trgovine na podeželju,⁹⁰ a nedvoumnega dokaza nimamo. Posebej je Friderik 4. februarja sodniku, svetu in prebivalcem trga Višnja Gora potrdil privilegije in stare običaje ter jim podaril pet kmetij pred trgov (od tega tri opustele), od katerih dohodkov naj med drugim vzdržujejo vislice.⁹¹ Štiri dni zatem je dotedanje privilegije potrdil tudi Kamniku.⁹²

Kralj je odprl tudi fevdno »tržnico« – *Als wir vnsere lehen vnsers furstentums Krain als der eldist vnd regierender furst der obgeschriben lannde yecz offentlich beruffen lassen vnd hie verliehen haben ...*, kot beremo v listini, s katero je Hansu z Mehovega in njegovim potomcem od kranjskih fevdov podelil stolp in štiri dvore (*hoff*) ob izviru reke Krke, šest hub v Tolčanah, hubo v Krški vasi, dvor v Spodnjem Taypling-u in gozd, imenovan Spitalel.⁹³ Deželnoknežje kranjske fevde je – prvič ali ponovno – podelil na primer še bratom Martinu, Matiju in Eliju (hubo v Žihovem selu – *Gschiess bei dem Graben* pri Novem mestu oziroma v šmihelski fari),⁹⁴ Martinu iz Duplice in njegovi ženi Doroteji tretjino dvora (*hof*) na Plekerju,⁹⁵ Juriju Löwensteinu pa je odobril enoletni rok za sprejem njegovih fevdov.⁹⁶ Na valentinovo je gradiščanom iz Lienza in Jame – Antonu, Konradu VI., Erazmu III., Nikolaju II. in Andreju I. – potrdil sodne pravice *vmb all sachen nichts ausgenommen* nad ljudmi, zemljišči in drugim premoženjem, ki spadajo pod njihov grad Jama. Šlo je za obnovo fevda oziroma potrditev sodnih pravic, saj sta to že prej od vojvode Ernesta imela njihov

⁸⁸ SI AS 1063, št. 5162, 1443 VIII. 1., Dunajsko Novo mesto; [RI XIII] H. 12 n. 159; [RI XIII] H. 29 n. 5 (Mekinje); [RI XIII] H. 29 n. 11, 13 (Stična).

⁸⁹ Seemüller, *Friedrichs III. Aachener Krönungsreise*, str. 665; Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 95, 254.

⁹⁰ Otorepec, Matić, *Izbrane listine*, št. 25; Otorepec, *GZL IV/27–29*; prim. [RI XIII] H. 29 n. 31; Zwitter, *Starejša kranjska mesta*, str. 50–52.

⁹¹ CKSL, 1444 II. 4., Ljubljana; [RI XIII] H. 29 n. 17.

⁹² Birk, *Zweite Nachträge*, str. DXVI, št. 727b. Glej še Hitzinger, *Auszug*, str. 110; Radics, *Die Privilegien*, str. 69–70. Sobota po prazniku sv. Doroteje je 8. februar in ne 6. ali 7., kot navajata Hitzinger oz. Radics.

⁹³ SI AS 1063, št. 570, 1444 II. 10., Ljubljana; [RI XIII] H. 29 n. 20; prim. tudi AT-OeStA/HHStA, HS, W 724, fol. 232v, 234v.

⁹⁴ SI AS 1063, št. 571, 1444 II. 12., Ljubljana; [RI XIII] H. 29 n. 22; AT-OeStA/HHStA, HS, W 724, fol. 239v. Družinsko ime bratov iz besedila listine ni razvidno, kasnejši regest namiguje na rodbino Graben, kar pa ni verjetno.

⁹⁵ SI AS 1063, št. 572, 1444 II. 14., Ljubljana; [RI XIII] H. 29 n. 23.

⁹⁶ Chmel, *Regesta Friderici*, str. 161, št. 1602 (1444 II. 20., Ljubljana).

oče Konrad V. in stric Pankrac.⁹⁷ V tistem času je v Ljubljani zastavil Hansu in Juriju Paradeiserju ter Lenartu iz Završja (*Pemont*) za posojenih 1000 ogrskih goldinarjev grad Goričane skupaj z uradom, deželskim sodiščem in drugimi pravicami,⁹⁸ brata Baltazarja in Nikolaja Dürrerja pa je za njuno hišo v Novem mestu ponovno oprostil plačevanja davka, stražarine in drugih meščanskih bremen.⁹⁹

Listine, ki bi jih Friderik med 20. februarjem in 3. marcem izstavil v Ljubljani ali kje drugje na Kranjskem, nam niso znane. Chmel namiguje, da naj bi bil kralj v tistem obdobju v Trstu,¹⁰⁰ česar ni mogoče izključiti, saj tudi Enej Silvij Piccolomini kot eden tesnejših sodelavcev na Friderikovem dvoru omenja obisk Trsta v letu 1444, čeprav ne tudi kraljeve navzočnosti tam.¹⁰¹

Četrtega marca je bil Friderik gotovo spet v kranjski prestolnici, saj je od štajerskih fevdov kranjskemu vitezu Juriju Širskemu (*Scheyrer*) podelil dvor (*hof*) in oštati (*hofstat*) v Britnem selu,¹⁰² dan kasneje pa Viljemu Verneškemu od kranjskih fevdov vas Kamenica med Erkenštajnom in Mokronogom, ki jo je ta prej kupil od Hansa Winterja.¹⁰³

Kot je razvidno iz notranjeavstrijske fevdne knjige Friderika III. za obdobje 1443–1469,¹⁰⁴ je leta 1444 v Ljubljani podelil tudi veliko drugih fevdov (o tem še v nadaljevanju), med drugim precej ljubljanskim meščanom,¹⁰⁵ a v kontekstu razprave je posebej zanimiva zadnja znana fevdna podelitev v času kranjske poklonitvene turneje. Petega marca, zadnji dan bivanja v Ljubljani, je namreč Neži, hčeri Andreja iz Loga, podelil v fevd dvor v Logu, s pogojem, da bo kralju in njegovim naslednikom na mestu deželnega kneza ob prihodu v deželo Kranjsko priskrbela vola *za kuhinjo*.¹⁰⁶ Neža, ki je ob tej priliki osebno stopila pred kralja, in njeni potomci so dobili dvor v fevd od Friderika in njegovega brata vojvode Albrehta kot tudi njunih potomcev.¹⁰⁷

Ta podelitev je prva znana omemba koseškega dvora v Logu na vzhodnem obrobju Ljubljane (center dvora je bil v severnem vznožju hriba Mare(n)ček v Pod-

⁹⁷ AT-OeStA/HHStA, HS, W 724, fol. 259v–260r. Genealogija gradiščanov iz Lienza in Jame v Trotter, *Die Burggrafen*, str. 110, Tafel 1.

⁹⁸ [RI XIII] H. 12 n. 197; Bizjak, *Srednjeveške računske knjige*, str. 26.

⁹⁹ Chmel, *Regesta Friderici*, str. 160, št. 1599 (1444 II. 17., Ljubljana). Podobno potrditev oprostitev od mestnih bremen (*steurfrey*) je 5. 2. v Ljubljani prejel Jurij Öchsel za hišo v Kostanjevici. (AT-OeStA/HHStA, HS, W 724, fol. 260v–251r.)

¹⁰⁰ Chmel, *Regesta Friderici*, str. 161, št. 1603 in 1604.

¹⁰¹ Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 71, op. 360. Piccolomini piše, da je bil v odposlanstvu, ki je od mesta Trsta v kraljevem imenu sprejelo prisego zvestobe.

¹⁰² SI AS 1063, št. 573, 1444 III. 4., Ljubljana; [RI XIII] H. 29 n. 25. Izvirna datacija: *An mittichen vor dem suntag Reminiscere in der vasten*.

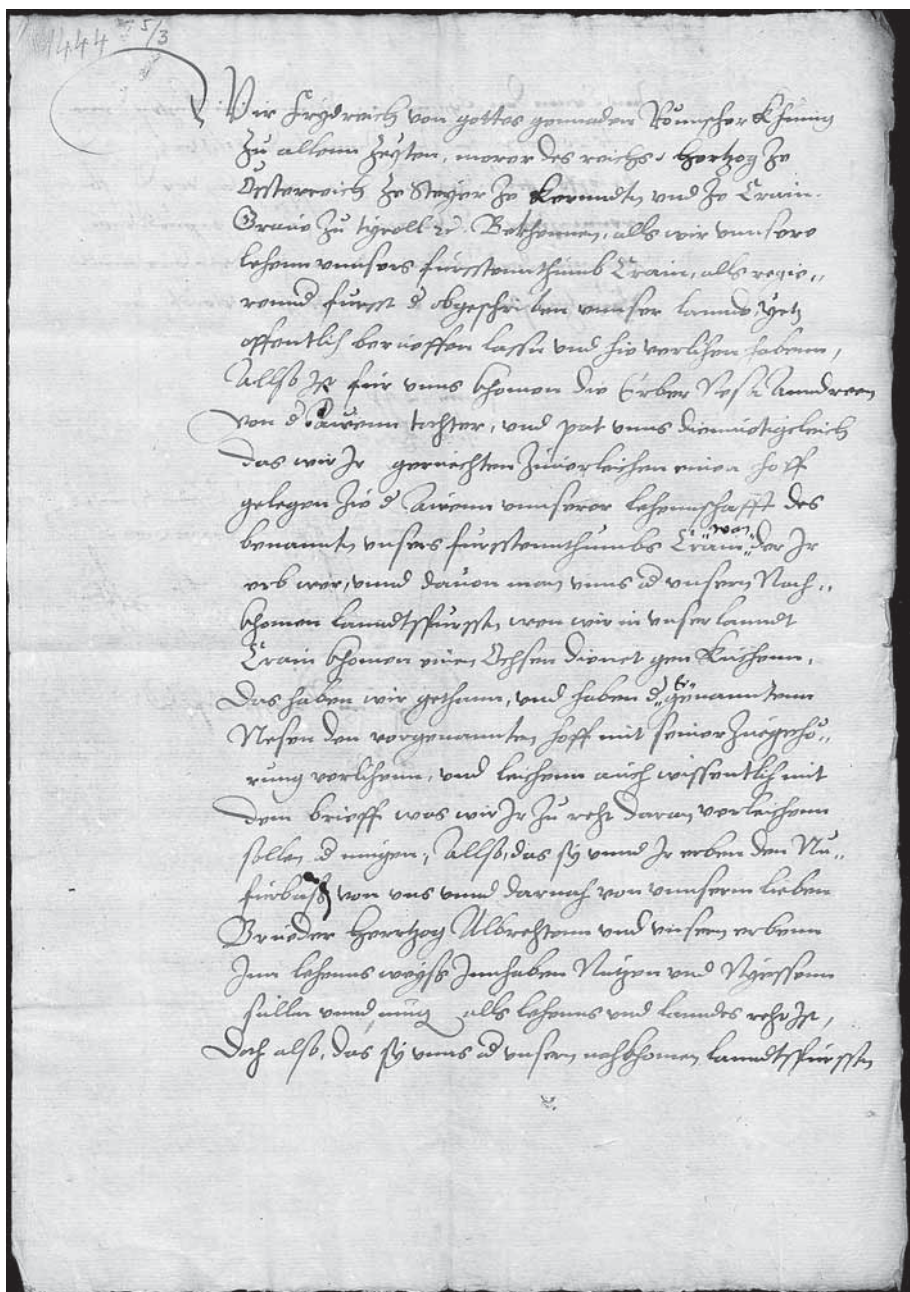
¹⁰³ [RI XIII] H. 29 n. 27. Po regestu naj bi šlo za vas Kamne oziroma Kamnje, ki leži razmeroma blizu Šentruperta, a umestitev med Mokronog in Erkenštajn (Novi grad pri Sevnici) kaže na drugo vas z enakim paleonimom – *Stainpach*. Prim. <https://topografija.zrc-sazu.si/paleonimi/>.

¹⁰⁴ AT-OeStA/HHStA, HS, W 724.

¹⁰⁵ Glej Otorepec, *GZL VI/1*.

¹⁰⁶ ... *dauon man vnns oder vnsern nachkhomen lanndtsfuersten, wen wir in vnser lanndt Crain khomen, einen oxsen dienet gen kuchen*.

¹⁰⁷ SI AS I, š. 195 (fasc. I/106a), IX/10 (prepis iz 16. stol.); AT-OeStA/HHStA, HS, W 724, fol. 244r; [RI XIII] H. 29 n. 28.

Slika 3: Fevdno pismo, s katerim je kralj Friderik III. 5. marca 1444 Neži, hčeri Andreja iz Loga, v zameno za vola za kuhinjo podelil v fevd dvor v Logu (Podmolniku) (SI AS I, šk. 195 (fasc. I/106a), IX/10, prva stran prepisa iz 16. stoletja).

molniku), o katerem je izčrpno pisal Sergij Vilfan.¹⁰⁸ Dvor je bil Nežina dediščina (*ir erb*) po očetu in že prej je očitno veljalo, da je bil vazal (kosez) ob knezovem prihodu dolžan priskrbeti vola, prav tako je koseščina sama obstajala vsaj okrog leta 1400.¹⁰⁹

Dajatev vola za kuhinjo je v praksi očitno veljala za vsak prihod deželnega kneza na Kranjsko in tako so bili »Logarji« v sedemdesetih letih 16. stoletja, ko je bil nadvojvoda Karel II. pogostej v Ljubljani, v dobrih petih letih menda ob tri vole. Zato so upravičenci do fevda takrat – nedatirana suplika Ruprehta Logarja je bila spisana nekaj pred 17. marcem 1578, ko je nanjo odgovorila dvorna pisarna – opozarjali, da bi morali po pravilnem razumevanju prvotnega fevdnega pisma, ki je bilo vlogi v kolacioniranem prepisu priloženo, dajati vola oziroma *kuhinjsko dajatev* (*khuchlrecht*) le takrat, ko pride deželni knez v deželo zaradi dednega poklona ali podeljevanja fevdov, in ne ob vsakem knezovem prihodu. Šlo naj bi torej za nesporazum (*mißuerstanndt*),¹¹⁰ za katerega pa ne vemo, kako se je razrešil. Zanimivo je tudi, da fevd po poročilu iz leta 1636 že od leta 1444 sploh ni bil prijavljen oziroma registriran v fevdnih knjigah.¹¹¹ Po poznejših poročilih so morali ob dedni poklonitvi vola pripeljati v sprevodu in slovesno okrašenega, zadnjič ob poklonu cesarju Karlu VI. avgusta 1728.¹¹²

Zapisano o koseškem dvoru (in volu) samo po sebi ponuja vzporednico s koroškim ustoličevanjem, ki ni bilo nič drugega kot slovesna, čeprav nekoliko specifična oblika dedne poklonitve.¹¹³ V luči naše razprave pa se zdi podelitev koseškega dvora z »volovsko klavzulo« vred v fevd Neži iz Loga le še en namig več za trditev, da se je dedna poklonitev v Ljubljani februarja ali v prvih dneh marca 1444 res zgodila.

Friderik III. je med drugim v Ljubljani 18. februarja potrdil privilegije istrskega plemstva,¹¹⁴ 4. marca pa še plemstva v Marki in Metliki.¹¹⁵ Na isti dan, *an mittichen nach dem süntag Innvocavit in der västen*, je datiran koncept kranjske zlate bule. To je nameraval kralj Friderik kranjskim gospodom, vitezom in oprodam ter »stanovom« (*lantschafft*) izstaviti ob priliki dedne poklonitve,¹¹⁶ ko so mu (naj bi mu)

¹⁰⁸ Vilfan, *Koseščina v Logu*, str. 179–215, za Log 190–199.

¹⁰⁹ Prav tam, str. 205.

¹¹⁰ SI AS 1, šk. 195 (fasc. I/106a), IX/10 (več dokumentov iz sedemdesetih let 16. stoletja, ki se sklicujejo na Nežino fevdno pismo iz leta 1444); Vilfan, *Koseščina v Logu*, str. 191.

¹¹¹ Vilfan, *Koseščina v Logu*, str. 192.

¹¹² Prav tam, str. 193; Kočever, *Dedna poklonitev*, str. 231.

¹¹³ Prim. Štih, *Glose*, str. 473–474; Štih, *Ustoličevanje*, str. 306–343, tu 327.

¹¹⁴ Levec, *Die krainischen Landhandfesten*, str. 286, št. 10.

¹¹⁵ SI AS 1063, št. 574, 1444 III. 4., Ljubljana; Volčjak, *Kranjski deželni privilegiji*, str. 100–101, št. 11; [RI XIII] H. 29 n. 26. Friderik je v svojo potrditveno listino inseriral Leopoldovo potrditev (1374), in ne Ernestove (1414). Glavni razlog je verjetno ta, da je Ernest le na splošno potrdil svoboščine in pravice dolenjsko-belokranjskega plemstva (pri tem se je skliceval na predhodno potrditev brata Leopolda IV. iz leta 1407), medtem ko je bil v potrditev Leopolda III. z dne 7. julija 1374 v celoti inseriran privilegij goriškega grofa Albrehta III. z dne 29. aprila 1365. Prim. Volčjak, *Kranjski deželni privilegiji*, str. 84–99, št. 3–10.

¹¹⁶ ... *als si vns yecz als dem eltisten vnd regierenden fürsten desselben vnsers fürstentüms gelubdt vnd geschworn* ... AT-OeStA/HHStA, HS, B 7, fol. 10r.

predložili *ein besigilte hantvest, iren vordern vnd in von weilend dem hochgeborn fursten herczogen Ernst, erczherczogen vnd herren der vorgeschriben lannde, vnserm liben vatter loblicher gedechtnüss gegeben, damit er in weilend herczog Albrechts von Osterreich vnsers vrenen auch loblicher gedechtnüss hantvest bestëtt hatt, die von wort zu wort also lauttet ...*¹¹⁷ Prosili so ga, naj jim obnovi in potrdi *dieselben vnsers* [Friderikovih] *vrenen vnd vater hantuesten*, zraven pa doda še *artikl vnd stukh der freiheiten, so dienstherrn, ritter vnd knechtt vnsers fürstentums Steier von vnsern* [Friderikovih] *vordern seligen vnd vns habend, zusambt den freiheiten in vnsers benanten vrenen brieff begriffen ...*¹¹⁸

Za razliko od leta 1460 dejansko izstavljen zlate bule je osnutek iz marca 1444 vseboval enake dodatne pravice kot koroška.¹¹⁹ Vilfanova ugotovitev, da Friderik pozimi 1444 v Ljubljani zlate bule ni izstavil zato, ker je bilo tedaj na Kranjskem bistveno manj Habsburžanom naklonjenega plemstva kot v preostalih dveh deželah oziroma da je bilo kranjsko plemstvo bolj naklonjeno celjskim grofom,¹²⁰ utegne biti pravilna, vendar neizstavljena bula dokazuje, da je odločitev padla v zadnjem trenutku.

Habsburžani in Celjski: poravnani ali ne?

Ker je bil osnutek zlate bule pripravljen in celo že datiran na 4. marec, neposrednih povodov za njeno neizstavitve ne moremo iskati prav daleč pred marcem 1444. Kljub temu poskušajmo najti kak namig na konflikt med Friderikom na eni ter deželo Kranjsko in njenim plemstvom na drugi strani. Ker naj bi bila srž problema omajana lojalnost kranjskega plemstva oziroma njegova prevelika naklonjenost celjskim grofom, imejmo v vizirju tudi odnos med habsburškim vojvodo in celjskima grofoma, posebej v polletnem obdobju med avgustovsko poravnavo in Friderikovim bivanjem na Kranjskem.

Listinsko gradivo za omenjeni čas je razmeroma dobro ohranjeno in v veliki meri že objavljeno oziroma lahko dostopno. Med pregledanimi listinami¹²¹ za nekaj

¹¹⁷ Prav tam. Kot je bilo mogoče sklepati že po Levčevih izpiskih (SIAS 920, fasc. 4), je bila v osnutek inserirana samo Albrehtova listina, brez Ernestovih uvodnih in sklepnih potrditvenih formul, je pa Ernestova potrditev jasno omenjena. Štajerska (1443) in koroška (1444) zlata bula ter kranjska iz leta 1460 sicer vključujejo Ernestovo potrditveno listino v celoti. Prim. Vilfan, *Zlata bula Kranjcev*, str. 221. Tudi v tem oziru je torej neizstavljena zlata bula unikatna.

¹¹⁸ AT-OeStA/HHStA, HS, B 7, fol. 11v.

¹¹⁹ Levec, *Die krainischen Landhandfesten*, str. 268, op. 2; prim. Wiessner, *MDC XI*, str. 86–87, št. 205. Objava v koroško zlato bulo vključenih »štajerskih« prav in tiskani koroški ročin le-te številčita od I do XIII, medtem ko Vilfan, *Zlata bula Kranjcev*, str. 222, ki je delal na podlagi tiskanega koroškega ročina, našteva 12 po štajerskem ročinu povzetih določil. Levec v svojem izvlečku sicer ni dobesedno povzel vseh členov; tisti pa, ki jih je, so enaki koroškim. Poleg tega pripominja, da je vrstni red dodanih členov drugačen kot v tiskanem kranjskem ročinu iz leta 1598 in povsem enak kot v koroškem privilegiju iz leta 1444.

¹²⁰ Vilfan, *Zlata bula Kranjcev*, str. 223.

¹²¹ Poleg zbirke listin in še posebej listinskega fonda grofov Celjskih v ARS (skupaj 738 listin za obdobje 1262–1465) smo za zadevno obdobje pregledali še CKSL ter različne objave

več kot polletno obdobje pa nismo našli takšnih, ki bi namigovale na kakšne težave; vse je videti »v najlepšem redu«.

Po sredi avgusta 1443 sklenjeni poravnavi med Habsburžani s Friderikom na čelu in celjskima grofoma Friderikom II. in Ulrikom II., ki je vključevala mirovno in dedno pogodbo, sklenjeno zavezništvo in Friderikov (ponovni) povzdig obeh grofov v poknežena grofa,¹²² se je kralj Friderik III. še tri tedne zadrževal v Dunajskem Novem mestu, nato je šel v Gradec, kjer je listino izstavil 13. septembra. V štajerski prestolnici je ostal vsaj dva tedna, nakar se je vrnil v Dunajsko Novo mesto in šel dalje na Dunaj, kamor je prispel do 11. oktobra. V začetku novembra se je dvor ponovno premaknil do Dunajskega Novega mesta, priljubljenega Friderikovega kvartirja, kjer se je spet zadržal kaka dva tedna, nato pa se je odpravil v Gradec, kamor je prispel do 23. novembra. S tem je na neki način tudi uradno začel svoje notranjeavstrijsko poklonitveno potovanje.¹²³ In v tem obdobju, vse do prihoda na Kranjsko, se je poleg urejanja tekočih zadev »podpisoval« pod posle, ki so bili ob takih priložnostih običajni: največ je potrjeval privilegije, podeljeval deželne fevde in urade. A tudi v prejšnjih nekaj mesecih se, kot kaže, ni zgodilo nič pretresljivega.

Že dan po poravnavi, 17. avgusta, sta Friderikov brat in bratranec, vojvoda Albreht VI. in Sigismund (Tirolski), dala v svojem imenu in imenu svojih potomcev soglasje k povzdigu celjskih grofov v poknežene grofe,¹²⁴ Friderik III. pa je Celjskima potrdil listino cesarja Karla IV. iz leta 1372, s katero so bili svobodni gospodje z Žovneka drugič povzdignjeni v grofe Celjske; hkrati je grofa in njune potomce oprostil obveznosti do prejema celjske grofije v fevd od države.¹²⁵ Petindvajsetega avgusta je kralj nadalje naznanil vsem svojim »podrejenim« (glavarjem, gospodom, vitezom in oprodam, oskrbnikom, deželnim pisarjem, vicedomom, županom, sodnikom itd.), da je sklenil s Celjskimi mir in v zvezi s tem tudi dogovor glede sodnih pravic. Po tem dogovoru so bili grofje v zadevah zoper njihovo življenje in telo ter knežjo čast in dostojanstvo podsodni neposredno kralju. Kar zadeva tožbe glede grofije Celje, naj bi se ravnalo skladno s potrjeno listino o povzdigu Žovneških v grofe – s potrditvijo listine cesarja Karla IV. sta se strinjala vojvoda Albreht VI. in Sigismund, že prej pa tudi vojvoda Albreht III. in Leopold III. – in v zadevah grofije Ortenburg skladno s starimi običaji. V tožbah grofov Celjskih oziroma zoper nje, ki zadevajo posesti v deželah avstrijskega gospostva (*in der herschafft von Österreich lannden vnd gebieten*), pa je odločal deželni knez kot

listin tako v klasični (npr. splošne izdaje listin oziroma regestov J. Chmela, E. Birka, MDC ipd.) kot elektronski obliki (monasterium.net, Regesta Imperii Online).

¹²² SI AS 1063, št. 4511, 4512, 1443 VIII. 16., Dunajsko Novo mesto; CKSL, 1443 VIII. 16., Dunajsko Novo mesto (b, c); Chmel, *Regesta Friderici*, str. 151–153, št. 1509–1514; [RI XIII] H. 12 n. 162–165; [RI XIII] H. 29 n. 6, 7; komentar poravnave Štih, *Celjski grofje*, str. 249–252.

¹²³ Prim. Friderikov itinerarij, ki mu najlažje sledimo prek krajev, v katerih je izstavljaj listine – <http://www.regesta-imperii.de/regesten/suche.html>.

¹²⁴ SI AS 1063, št. 4513, 1443 VIII. 17., Dunajsko Novo mesto.

¹²⁵ Chmel, *Regesta Friderici*, str. 152–153, št. 1515; [RI XIII] H. 12 n. 166; prim. še Birk, *Verzeichniss VI*, str. LXXII, št. 641, 642.

gospod in lastnik teh dežel oziroma od njega imenovani sodnik. Glede patrimonialnega sodstva ostane pri dotedanjih običajih.¹²⁶

Zadnja listina je še enkrat obelodanila zmago Habsburžana, grof Ulrik II. pa se je vsaj na videz čez noč prelevil iz najhujšega tekmeca v lojalnega dvorjana in sve-tovalca. Že dva dni kasneje je namreč skupaj z drugimi odličniki kot priča nastopil v listini kralja Friderika.¹²⁷ Spravo med Habsburžani in Celjskima je še dodatno potrdila »večna zveza« proti vsem, razen cerkvi in cesarstvu; Celjski so se zavezali zvezo potrditi v roku dveh mesecev, ko bodo izpuščeni njihovi talci na Ogrskem.¹²⁸ Ulrik II. je nato tudi obljubil, da bodo po njegovi in očetovi smrti njuni potomci avstrijske vojvode namesto *z naši dragi gospodje* naslavljali *z naši milostljivi gospodje*.¹²⁹

Če k navedenemu pristavimo, da se je že pred poravnavo s celjskima grofoma vsaj na srednji rok pogodil s tekmece v lastni hiši – z bratom Albrehtom VI. 30. marca,¹³⁰ z bratrancem Sigismundom pa 31. julija 1443¹³¹ – potem Friderik III. glede »notranjepolitičnih« razmer v notranjeavstrijskih deželah ne bi smel biti preveč zaskrbljen.

Tako vzdušje rišejo tudi narativni viri, ki sicer skrivajo določene pasti, a so vedno dobrodošli kamenčki v mozaiku. Štirideseta leta 15. stoletja pokriva nekaj kronik, analov in podobnih zapisov; ti se dotikajo tudi razmerja med dinastijama, ki sta v tistih letih odločilno krojili usodo slovenskih historičnih dežel.

Medtem ko sta brat Albreht in sestra Katarina podedovala vročerkven značaj očeta Ernesta Železnega, je bil Friderik vsaj navzven flegmatičen, hkrati pa zamišljen in vase zaprt.¹³² Friderikova beležnica, v katero je lastnoročno zapisoval različne biografske podatke, komentarje k političnim razmeram, finančne in podobne zadeve, razne statute, obrazce in citate, pretežno iz obdobja 1437–1448, nam razkriva njegova pričakovanja glede podanikov: ... *ain jeder frumer landman seinem heren und landfursten pilleich hulf und dienet, als lehenleut und landleut von naturleichen dingen schuldig sind* ... Ker je bil že od leta 1439 naprej zaradi skrbništva nad Ladislavom Posmrtnim v stalnem konfliktu z Avstrijci, ima tudi v beležnici čeznje veliko povedati. O konfliktu in pomiritvi s celjskimi grofi, o tu obravnavanih dogodkih v drugi polovici leta 1443 in v začetku 1444, o notranje-avstrijskih dednih poklonitvah ali »upornih« Kranjcih pa ne zasledimo ničesar.¹³³

Friderikov zaupnik iz tega obdobja, Enej Silvij Piccolomini, v svojih pismih, biografskih in zgodovinopisnih delih o Celjskih ni posebej izbiral besed. Kako pa je eden od nosilcev zgodnjega humanizma v tem delu Evrope in kasnejši papež Pij

¹²⁶ SI AS 1063, št. 4720; [RI XIII] H. 12 n. 167; [RI XIII] H. 29 n. 8; prim. Štih, *Celjski grofje*, str. 249–250.

¹²⁷ Chmel, *Materialien* I/2, str. 128–129, št. 33; [RI XIII] H. 12 n. 168.

¹²⁸ SI AS 1063, št. 4515, 1443 IX. 21., Gradec; Chmel, *Regesta Friderici*, str. 154, št. 1531–1533; [RI XIII] H. 12 n. 170.

¹²⁹ Chmel, *Regesta Friderici*, str. 154, št. 1534.

¹³⁰ [RI XIII] H. 12 n. 132.

¹³¹ Chmel, *Materialien* I/2, str. 125, št. 30; prim. tudi Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 164–165.

¹³² Lhotsky, *Kaiser Friedrich III.*, str. 125.

¹³³ Lhotsky, *AEIOV*, str. 164–222, citat str. 198.

II., ki je bil v Friderikovi službi od konca leta 1442 do maja 1455,¹³⁴ videl odnose med dinastijama po sklenjenem miru?

Konec avgusta je kardinalu Julijanu Cesariniju iz Dunajskega Novega mesta pisal o različnih stvareh, pri čemer je kot pomembnejšo novico izpostavil daljšo navzočnost celjskega grofa Ulrika II. Ta je po Enejevih besedah dosegel odpuščanje za svoje slabo ravnanje in je po pridobitvi kraljeve milosti odšel v popolni slogi s kraljem. Izpolnil naj bi vse, kar je kralj od njega zahteval. *Starejši grof* Friderik II. pa bo moral priti v Gradec, se pokoriti kralju in potrditi vsa sinova dejanja.¹³⁵ V dolgem pismu kraljevemu kanclerju Kasparju Schlicku je 28. decembra 1443 omenjal zelo zamotane »tirolske zadeve« (vprašanje skrbništva nad mladoletnim vojvodo Sigmundom), za katere pa ne ve, ali kralja sploh skrbijo – ves čas ima namreč na obrazu enak izraz (*semper unius est vultus*).¹³⁶ V istem pismu je poročal, da je *mlajši grof Celjski* (Ulrik II.) že *včeraj* (27. 12.) prispel v Št. Vid, kjer v kratkem pričakujejo še vojvodo Albrehta in goriškega grofa (Henrika IV.) s soprogo. Razmere sicer opisuje kot zahtevne vsled številnih »zadev«, med katerimi poleg tirolskih, italijanskih, ogrskih in čeških omenja tudi celjske, a brez kake konkretne težave.¹³⁷ Kanclerju Schlicku je iz koroške prestolnice spet pisal že na novega leta dan ter potrdil prihod vojvode Albrehta in goriškega grofa Henrika, 12. januarja pa je Schlicku sporočil, da je Ulrik skupaj z vojvodo Albrehtom prisegel kot kraljevi svétnik.¹³⁸ Celjska grofa je torej Piccolomini v svojih pismih v teh mesecih nekajkrat omenil, a nikakor ne z besedami, ki bi nakazovale kak odprt konflikt z deželnim knezom. Ne nazadnje naj bi se Ulrik s kraljem Friderikom konec maja 1444 odpravljal na državni zbor v Nürnberg.¹³⁹

V *Historia Austriale* ni Piccolomini v zvezi z našo temo povedal ničesar novega, saj le bežno omenja pokneženje (1436), ki je (med drugim) izzvalo večletni spor, ta pa se je nato zgladil z mirovno in dedno pogodbo ter novim pokneženjem s strani kralja Friderika. Po mnenju pisca, ki je bil takrat že v kraljevem spremstvu in je dogajanje spremljal od blizu, niso bili nameni grofov sicer nikoli poštene in odkriti.¹⁴⁰ Po drugi strani je v življenjepis Friderika III. (iz serije življenjepisov pomembnih osebnosti tistega časa, zbranih pod naslovom *De viris illustribus*), ki je menda nastal že v začetku leta 1446, Piccolomini pisal, da je zaupanje med kraljem in mlajšim celjskim grofom po avgustu 1443 naraslo do te mere, da je Ulrik kmalu sodeloval v Friderikovih diplomatskih misijah. Konec leta 1443 naj bi tako posre-

¹³⁴ O Piccolominiu in njegovih delih glej npr. Lhotsky, *Quellenkunde*, str. 392–403; Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 70–89.

¹³⁵ Wolkan, *Der Briefwechsel I/I*, str. 177–179, št. 73; Piccolomini, *Über Österreich*, str. 19–20.

¹³⁶ Prav tam, str. 251–262, št. 108, tu str. 255, oz. str. 32–47, tu 37.

¹³⁷ Prav tam, str. 256–257, 260, oz. str. 39, 44.

¹³⁸ Prav tam, str. 265–268, 276–277, št. 111, 116 (*Comes Cilie et dux Albertus ambo in consilium regis sunt recepti et his diebus iurarunt.*), oz. str. 50–53.

¹³⁹ Wolkan, *Der Briefwechsel I/I*, str. 320–323, št. 141; za omembe Celjskih v Piccolominijevi korespondenci glej tudi Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 85–89, 239–251. Piccolominijevo pisanje o Celjskih, zlasti Ulriku II. in cesarici Barbari, je bilo v tem obdobju nasploh bolj spravlivo kot kasneje, še posebej po letu 1452.

¹⁴⁰ Piccolomini, *Historia Austriale II*, str. 497–498; Piccolomini (Sarnowsky), *Historia Austriale*, str. 268–271.

doval pri Tirolcih, ki so zahtevali izročitev svojega deželnega gospoda Sigismunda, poleti 1444 pa je v družbi obeh habsburških vojvod, Albrehta VI. in Sigismunda, ter še nekaterih odličnikov spremljal kralja na državnem zboru v Nürnbergu.¹⁴¹

V prvem desetletju Friderikovega kraljevanja je z njim veliko sodeloval tudi Thomas Ebendorfer, ki pa v Avstrijski kroniki le bežno omeni zavezništvo med Ulrikom II. in vojvodo Albrehtom VI. v fajdi proti Frideriku III. ter neuspešno obleganje Ljubljane.¹⁴²

Celjska kronika govori o pokneženju in kako so zaradi tega *avstrijski knezi postali nejevoljni na celjske grofe*, predstavi potek večletne fajde in mirovni dogovor. Po kronistovih besedah naj bi Ulrik nato postal kraljev svétnik in podanik (*rath und diener*) ter naj bi nekaj let prebil na njegovem dvoru. Kasneje se je iskra spora med njima spet razplamtela ...¹⁴³

Koroški kronist Jakob Unrest je v Avstrijski kroniki večino pozornosti namenil sedemdesetim in osemdesetim letom 15. stoletja, za zadevno obdobje pa ne beleži posebnosti. Po poviteženju v Jeruzalemu in kronanju v Aachnu se je po njegovem poročanju Friderik vrnil v avstrijske dežele. O habsburško-celjski fajdi ali drugih napetostih v štiridesetih letih molči. Vladala naj bi red in mir, vladarjeve pozicije so bile trdne – *In der zeit stund sein regiment am allerpessten*.¹⁴⁴

Končajmo z Valvasorjem, ki je v XV. knjigi Slave vojvodine Kranjske pisal o pokneženju, fajdi in mirovni pogodbi, posebej še o španoviji med Ulrikom in Albrehtom ter obleganju Ljubljane, Novega mesta in Kranja. Ob sklicevanju na Celjsko kroniko in Hieronima Megiserja je dodal, da je Ulrik po poravnavi postal *svetovalec in minister* Friderika III. ter nekaj let bival na njegovem dvoru, *nikoli pa v cesarjevem srcu*.¹⁴⁵ Ta ocena utegne biti pravilna, a Friderik ni bil človek, ki bi se čustvom preveč prepustil. Kratek vpogled v narativne zgodovinske vire pa lahko sklenemo z ugotovitvijo, da nam razlogov za neizstavitev zlate bule kranjskemu plemstvu ne razkrijejo.

Stanje »na terenu«

Na neki način najbolj realen ali verodostojen vpogled »na teren« pa poleg vseh omenjenih virov ponujajo fevdne knjige, ki so nič drugega kot register prometa s fevdi in prek njih s klientelo, z ljudmi, njihovo lojalnostjo in zvestobo. Tako rekoč sama od sebe se nam ponuja fevdna knjiga za grofiji Ortenburg in Celje, ki je bila nastavljena leta 1436, vpisom pa sledimo do leta 1447.¹⁴⁶ In naprej je na dlani pri-

¹⁴¹ Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 82–83, 237–238.

¹⁴² Ebendorfer, *Chronica Austriae*, str. 387; Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 96–101, 257.

¹⁴³ Krones, *Die Cillier Chronik*, str. 81–92; Golia, *Kronika grofov Celjskih*, str. 22–31. O kroniki bistveno Lhotsky, *Quellenkunde*, str. 350–351; Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 118–121.

¹⁴⁴ Unrest, *Österreichische Chronik*, str. 5–6.

¹⁴⁵ Valvasor, *Die Ehre XV*, str. 334–341. Valvasor Frideriku že za to obdobje pripisuje cesarski naslov.

¹⁴⁶ SIAS 1073, I-57r. Do folija 63 so registrirani fevdi za grofijo Ortenburg, od fol. 64 do 130 za Celje. Zadnji vpisi za obe grofiji (fol. 63r in fol. 130r) so za leto 1447.

merjava z obema seznamoma kranjskega plemstva iz prve polovice leta 1446. Prvi je radgonski mobilizacijski seznam iz maja 1446, ki pod naslovom *Lannldewt des furstntums Khrain* poleg sedmih prelatov našteje tri gospode iz rodbine Kraigov ter poimensko 146 vitezov in oprod iz 82 družin; 52 družin je zastopanih le z enim predstavnikom.¹⁴⁷ Vsaj 64 (66, če npr. pod navedkom *vnsern liebne getrewn Andren von Kreyg vnd seinen brudern* kot prejemnike fevda prepoznamo vse tri Kraige) plemičev s seznama je bilo v fevdnem razmerju (prejemnik fevda) s celjskimi grofi, to pa glede na ta seznam predstavlja kar 43 oziroma 44 % kranjskega plemstva. Še precej številčnejšo podobo kranjskega plemstva dokumentira nekaj mesecev starejši seznam iz »ročne registrature« kralja Friderika III., ki se v velikem delu pokriva z radgonskim spiskom. A na Friderikovem seznamu vitezov in oprod je kar 59 oseb, ki jih na radgonskem seznamu ni. Po drugi strani na njem manjka 15 plemičev, ki na radgonskem seznamu so. Na daljšem seznamu je 192 vitezov in oprod ter med gospodi poleg treh Kraigov še Jurij Perneker, skupaj torej 196 plemičev.¹⁴⁸ Če med temi v fevdni knjigi za grofiji Ortenburg in Celje iščemo vazale celjskih grofov, jih lahko najdemo 75 ali kakega več (identifikacija ni vedno neproblematična), to pa znese slabih 39 %. Če kumulativno združimo oba seznama, doseže kranjsko plemstvo sredi štiridesetih let 15. stoletja zavidljivo številko – 211 posameznikov, od katerih jih lahko kakih 82 zasledimo v fevdni knjigi, ki je nastajala v desetletju pred tem. Pri takem štetju delež celjskih vazalov znaša skoraj 39 % plemstva dežele Kranjske. A pri tem ne gre prezreti domnev, da gre pri »presežku« plemstva v Friderikovem seznamu (59 oseb) v dobršni meri za može, ki so neposredno spadali pod gospostvo grofov Celjskih – ali v njim zastavljeni grofiji v Marki in Metliki ali kot drobna klientela na drugih kranjskih teritorijih.¹⁴⁹

Do skoraj identičnih rezultatov je prišel Miha Kosi, ki je že v nekaj razpravah predstavil sistematično izgrajevanje celjskega dominija in prepredanje notranje-avstrijskih dežel s celjsko vazalsko mrežo. Najbolj sistematično in nazorno je to pokazal v razpravi o celjski klienteli oziroma o socialni in prostorski mobilnosti plemstva v službi grofov Celjskih,¹⁵⁰ podobne teme pa je v drugačnih ali ožjih kontekstih ubiral na primer tudi v razpravah o prometni in grajski politiki na primeru celjskih grofov ter v predstavitvi dežele in deželnega plemstva metliške grofije.¹⁵¹

V primerjalnem izračunu deleža plemstva dežele Kranjske, ki ga kot celjsko klientelo najdemo v fevdnih knjigah za obe njhovi grofiji in je hkrati navedeno v obeh seznamih plemstva iz leta 1446, je Kosi prišel do 40 %.¹⁵² Bolj kot to bode

¹⁴⁷ Nared, *Seznami kranjskega plemstva*, str. 319–320; Nared, *Dežela*, str. 40–42, 318–319.

¹⁴⁸ Prav tam, str. 320–322, 332–334 oz. str. 42–44, 315–317. V navedenih objavah smo ugotavljali, da se podvajajo imena štirih plemičev. Naknadno smo ugotovili še, da sta v seznamu dvakrat vpisana Jorg in Andree Greczer, pa tudi Hanns Standacher oziroma Hanns Stawdacher sta bržčas ista oseba. Število vitezov in oprod moramo torej spustiti na 192.

¹⁴⁹ Prav tam, str. 320–322 oz. 42–44; prim. tudi Feldbauer, *Herren und Ritter*, str. 122; Kosi, *Graffschaft Mettling*, str. 58–60.

¹⁵⁰ Kosi, *Celjska klientela*, str. 11–64.

¹⁵¹ Kosi, »Prometna politika«, str. 165–180; Kosi, *Grajska politika*, str. 465–494; Kosi, *Graffschaft Mettling*, str. 15–97.

¹⁵² Kosi, *Celjska klientela*, str. 30–47, posebej grafikon št. 4. Dober odstotek višji delež

v oči, da je bilo med poznanimi kranjskimi plemiškimi rodbinami kar 60 % takih, ki so bile vsaj z enim predstavnikom fevdno povezane s celjskimi grofi. Podobno zgovorne so ugotovitve, da je konec tridesetih in v prvi polovici štiridesetih let največji delež celjske klientele predstavljalo prav plemstvo Kranjske (37 %), šele nato Koroške (30 %) in Štajerske (28 %).¹⁵³

Register celjskih in ortenburških fevdov je v osnovi nastal leta 1436, kmalu po smrti grofa Hermana II., beleži pa tudi podelitve ali obnovitve fevdov v naslednjem desetletju. Fevd je bil prejemniku namreč lahko podeljen le za čas njegovega življenja ali pa tudi njegovim moškim in (redkeje) ženskim potomcem oziroma dedičem. Po smrti vazala oziroma njegovih dedičev je fevd pripadel seniorjem (Celjskim), zato najdemo več ponovnih podelitev fevdov potomcem prejšnjih vazalov.¹⁵⁴

Za uravnoteženje pogleda na posestno-vazalsko strukturo Kranjske v tem obdobju je dragocena t. i. notranjeavstrijska fevdna knjiga Friderika III. za obdobje 1443–1469, z izvirnim naslovom *Register der Lehenschartt Steyr, Kernden vnd Krain*.¹⁵⁵ Tudi ta pokriva daljše časovno obdobje,¹⁵⁶ a njen nastanek in doberšen del vpisov (za Kranjsko sklenjeno na fol. 217–251) je nedvomno povezan s podelitvami fevdov v okviru Friderikovega poklonitvenega potovanja 1443/1444. Februarja in v začetku marca 1444 je Friderik kot deželni knez podelil fevde 76 osebam, ki jih najdemo na bolj izčiščenem radgonskem seznamu plemstva iz maja 1446; to pomeni polovico (51 %) plemstva na seznamu. Na daljšem Friderikovem seznamu iz istega leta je deželnoknežjih vazalov 74 (38 %), s kombinacijo obeh seznamov pa se za habsburške vazale izkaže okrog 80 kranjskih viteзов in oprod (38 % od 211 v letu 1446 znanih pripadnikov kranjskega plemstva).

Nič nenavadnega ni bilo, da je bil nekdo sočasno vazal več gospodov. Primerjava celjsko-ortenburških in habsburške fevdne knjige ter obeh plemiških seznamov pokaže, da je fevde obeh dinastij sredi štiridesetih let posedovalo 35 ali 36 Kranjcev. Med njimi so bili denimo tudi mnogi pripadniki močnejših in vplivnejših rodbin: Herbard in Volkard (Volker) Auersperger, Jurij, Konrad in Gašper Apfaltrer, Jurij in Baltazar Lamberger, Nikolaj, Seifrid in Hans Gallenberger ipd.

Rezultate predstavljene analize je treba razumeti z malo rezerve, saj je med registriranimi prejemniki celjskih fevdov tudi nekaj takih (npr. vdove, mladoletni otroci, meščani – vsem tem smo se skušali sicer pri primerjavah s seznamami plemstva izogniti), ki jih ne moremo šteti med »politično zmožne« deželane in njihova navzočnost ali odsotnost denimo na dedni poklonitvi ne bi bila relevantna. Friderik III. in njegovi dvorni svetovalci so gotovo imeli približne predstave o tem, v kakšno deželo se podajajo, kljub temu si lahko mislimo, da je delež plemstva, ki je bilo Celjskim »iskreno« naklonjeno ali nanje vsaj »pogodbeno« navezano,

velja bržčas pripisati nekoliko drugačnemu seštevku plemstva z obeh seznamov.

¹⁵³ Prav tam, zlasti grafikoni 1, 2, 3 in 5. Če pogledamo na obe grofiji ločeno, je razmerje v grofiji Celje v korist štajerskega plemstva (49 %), sledi kranjsko s 35 %, koroškega in drugega je bistveno manj, medtem pa v fevdni knjigi za ortenburško grofijo po pričakovanju prevladujeta koroško (45 %) in kranjsko (43 %) plemstvo; štajerskega je bilo tam le za 11 %.

¹⁵⁴ Kosi, *Grajska politika*, str. 485.

¹⁵⁵ AT-OeStA/HHStA, HS, W 724. Za Kranjsko (fol. 216–277) prepis B. Otorepca v CKSL.

¹⁵⁶ V kranjskem delu zasledimo letnice 1444, 1449, 1451, 1453, 1454, 1457, 1464–1469.

habsburškega seniorja ob prvem obisku Kranjske neprijetno presenetil in zaskrbel. Celjska »stranka« je bila močnejša od pričakovanj.

Opisano stanje ilustrirajmo še s »posestnim zemljevidom«. Če so na višku svoje moči sredi dvajsetih let 15. stoletja obvladovali približno dve tretjini Kranjske,¹⁵⁷ se je obseg njihove posesti (alodi, fevdi, zastave) po vrnitvi zastavljenih gospostev Habsburžanom nekoliko zmanjšal, a še vedno so bili na Kranjskem v štiridesetih letih daleč najbolj dominantna rodbina. Njihova gospostva so sklenjeno obvladovala dobršen del Dolenjske (z vso Belo krajino) in Notranjske, močne postojanke so imeli tudi na Gorenjskem. Od severozahoda proti jugovzhodu so si sledila gospostva, gradovi in uradi Bela Peč, Radovljica, Waldenberg, Kamen, Smlednik, Polhov Gradec, Čušperk, Kravjek, Dobro Polje, Ortnek, Ribnica, Lož, Kočevje, Fridrihštajn, Žužemberk, Kostel, Poljane, Črnomelj, Metlika, Mehovo, Radeče, Žebnik, Krško in Gračeno.¹⁵⁸

Na drugi strani je pod neposredno upravo deželnega kneza oziroma deželnega vicedoma kot njegovega glavnega gospodarsko-finančnega uradnika konec tridesetih in v štiridesetih letih 15. stoletja sodilo okrog 15 gospostev oziroma uradov: Kranj, Kamnik, Gamberk, Goričane, Ig, Višnja Gora, Štatenberk, Novo mesto, Kostanjevica z uradoma Raka in Vivodina, Postojna, Vipava, Trst, Pazin, Završje in Vranja.¹⁵⁹

Friderik III. je bil formalist, a še bolj kot tak je v zgodovino prišel kot potrpežljiv in pragmatičen vladar, ki je nasprotnike premagal tako, da jih je preživel. Zamere je znal hitro pozabiti, kar nazorno izkazuje tudi njegovo ravnanje leta 1444. Kranjske fevde je namreč podelil tudi ljudem, ki jih je še kaka tri leta prej uvrščal med kršilce deželnega miru in deželne sovražnike.¹⁶⁰ Po drugi strani je bolj ali manj upravičeno pričakoval, da bo z dedno prisego vzpostavljena deželna vez sčasoma prevladala nad fevdno.

Kranjski zlati buli

V zlati buli (1460) je cesar Friderik III. potrdil Ernestovo listino iz avgusta 1414 in ji dodal sedem določil (pravic), povzetih iz štajerske zlate bule oziroma iz privilegijev štajerskega plemstva iz let 1277 in 1292, ki pa se naslanjata na najstarejša privilegija štajerskih ministerialov (1186 in 1237). Bistven je bil privilegij kralja Rudolfa I. iz februarja 1277.¹⁶¹

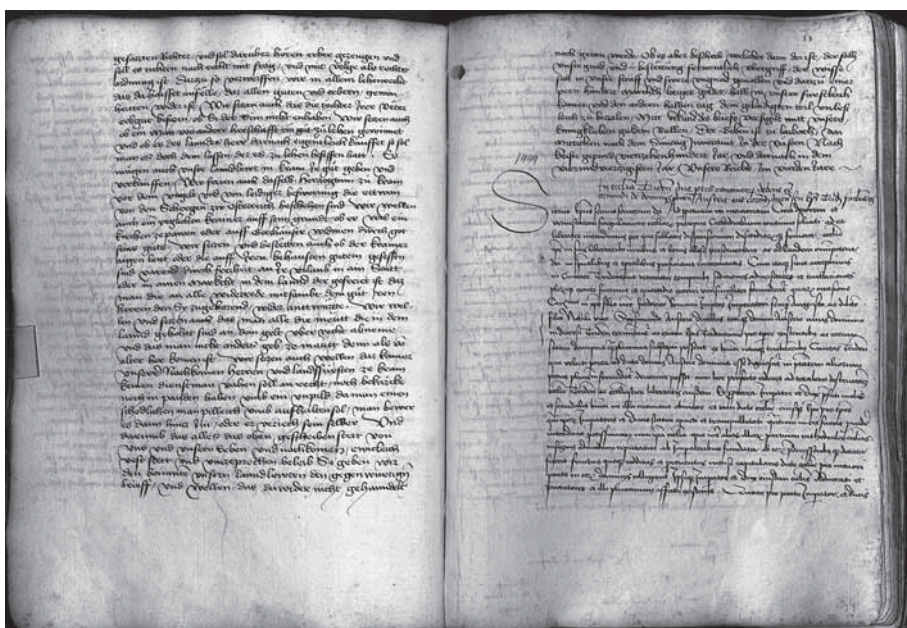
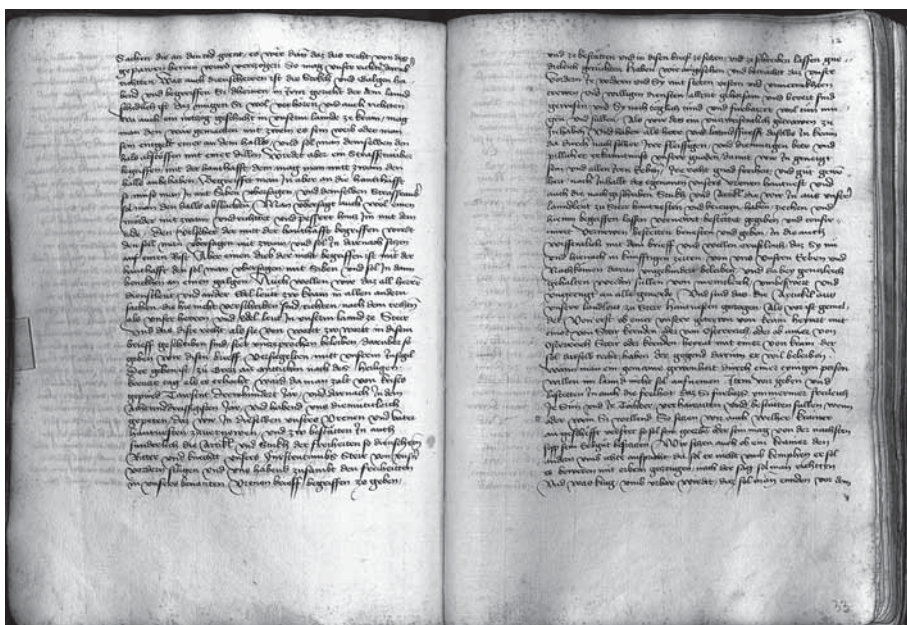
¹⁵⁷ Ocena o treh četrtinah Kranjske v celjskih rokah je nekoliko pretirana – Žontar, *Kranjski deželni vicedom*, str. 300.

¹⁵⁸ Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 138; Štihi, *Celjski grofje*, str. 239; Kosi, *Grajska politika*, str. 478–485; Bajt, Vidic, *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 88–90 (avtor kart in komentarja je M. Kosi). Tako posestno stanje se je v glavnem obdržalo do izumrtja celjskih grofov leta 1456.

¹⁵⁹ Bizjak, *Ratio facta est*, str. 125–126, 137; Bizjak, *Srednjeveške računske knjige*, str. 24–25, 34. Obseg komorne posesti je sicer rahlo nihal, občasno se v obračunih pojavljata tudi urada Svibno in Šteberk.

¹⁶⁰ Prim. Nared, *Seznam »deželnih sovražnikov«*, str. 339

¹⁶¹ Vilfan, *Zlata bula Kranjcev*, str. 221–227.

Sliki 4 in 5: Osnutek zlate bule 1444. Dodane pravice so na fol. 12r in 12v (AT-OeStA/HHSStA, HS, B 7).

Primerjajmo samo dodane pravice (člene) neizstavljene in izstavljene zlate bule za Kranjsko, še prej pa se dotaknimo njihovega »številčenja«. Pri tem gre seveda vsaj navzven za redakcijski poseg, saj tako osnutek iz leta 1444 kot izvirnik iz leta 1460 nimata nikakršnega številčenja členov. Če pa izhajamo iz tiskanega deželnega

ročina za Kranjsko, ki se v obeh izdajah (1598 in 1687) začne z zlato bulo iz leta 1460, vidimo, da so »štajerska« določila razdeljena v sedem odstavkov.¹⁶² Enako delitev oziroma številčenje je povzel Vilfan in je tudi vsebinsko smiselna.¹⁶³ Koroška zlata bula in neizstavljena za Kranjsko imata enaka iz štajerskih privilegijev dodana določila. Tiskani koroški deželni ročin podobno kot obe kranjski izdaji niza dodane člene v odstavkih (13) in tudi kritična objava v koroško zlato bulo vključenih »štajerskih« pravic le-te številči od I do XIII.¹⁶⁴ Zato je nenavadno, da Vilfan, ki je delal na podlagi tiskanega koroškega ročina, govori le o dvanajstih po štajerskem ročinu povzetih določilih. Pa čeprav v nadaljevanju omenja šest »štajerskih pravic«, ki so jih leta 1444 Korošci dobili, Kranjci pa leta 1460 ne.¹⁶⁵ Vrh tega je treba pripomniti, da tako obe tiskani različici zlate bule v kranjskem ročinu kot za njima Vilfan četrti dodani člen koroške zlate bule smiselno razdelijo na dva dela. Lahko bi torej rekli, da so dobili Korošci celo 14 dodatnih pravic.

Osnutek neizstavljene zlate bule¹⁶⁶

1444 marec 4., Ljubljana

Rimski kralj in avstrijski vojvoda Friderik III./V. potrjuje kranjskim gospodom, vitezom in oprodam privilegij svojega očeta Ernesta z inseriranim privilegijem avstrijskega vojvode Albrehta II. iz septembra 1338 in dodaja nekatere pravice, povzete iz štajerskega privilegijskega prava

[Dodana določila]

[1] *Von erst, ob einer vnser getrewn von Krain heyrat mit einer von Steir, Kernden oder von Osterreich, oder ob einer von Osterreich, Steir oder Kernnden heyrat mit einer von Krain, der sol dasselb recht haben der gegend, darinn er wil beleiben, wann man ein gemaine gewonheit durch einer eynigen person willen im lannd nicht sol ausnemen.*¹⁶⁷

Prvič, če se kdo izmed naših zvestih iz Kranjske poroči z eno iz Štajerske, Koroške ali Avstrije, ali če se kdo iz Avstrije, Štajerske ali Koroške poroči z eno iz Kranjske, ta naj ima pravo tiste dežele, v kateri hoče prebivati, ker ne gre, da bi delali izjeme od splošnega običaja v deželi zavoljo ene same osebe.¹⁶⁸

¹⁶² SI AS 1073, I-6r, fol. 5; I-7r, str. 10–11.

¹⁶³ Vilfan, *Zlata bula Kranjcev*, str. 225–227.

¹⁶⁴ *Landshandvest des löblichen Ertzhertzogthumbs Karndten*, str. 24–26; Wiessner, *MDC XI*, str. 86–87, št. 205.

¹⁶⁵ Vilfan, *Zlata bula Kranjcev*, str. 222, 227. Konkretno naj bi bila dodana določila iz privilegija kralja Rudolfa I. (1277).

¹⁶⁶ AT-OeStA/HHStA, HS, B 7, fol. 10r–13r, tu 12r–12v.

¹⁶⁷ V predlogi *aufnemen*; enako tudi v objavi dodanih členov v koroški zlati buli (Wiessner, *MDC XI*, str. 86).

¹⁶⁸ Prevod je kolikor mogoče smisel in ne povsem dobeseden. Pri členih, ki so skupni obema verzijama, se opira tudi na Vilfan, *Zlata bula Kranjcev*, str. 225–227; ta pri vsakem členu dodaja še kratko obrazložitev oziroma genezo. Za natančnejšo pravnozgodovinsko analizo obeh listin in genezo dodanih pravic bi bila potrebna posebna razprava.

[2] *Item wir geben vnd bestetten in auch die freiheit, daz si furbazs ymmermer freileich ir sün vnd ir töchter verhairaiten vnd bestätten sullen, wenn oder wem si wellend.*

[3] *So seczen wir auch, welher Krainer an geschëfft verfert, so sol sein geerbe oder sein mag von der nachsten sipp sein erbgüt besizzen.*

[4]¹⁶⁹ *Wir seczen auch, ob ein Krainer den andern vmb ichte anspricht, da sol er nicht vmb kempfen, er sol es beweren mit erbern geczeugen, nach sag sol man richtten, vnd was klag vmb vrbar wirdet, daz sol man ennden vor dem gesaczten richter vnd sol darüber hören erber gezeugen vnd soll es richten nach recht mit frag vnd mit volge als rechts ordnung ist.*

[5] *Darczu so verwerffen wir in allem lehenrecht das da haisset anfëlle, das allen guten vnd erbern gewonheitten wider ist.*

[6] *Wir seczen auch, das die töchter irer vëter erbgüt besiczen, ob si der sun nicht enhaben.*

[7] *Wir seczen auch, ob ein man von anderr herschafft ein güt zu lehen gewinnet vnd ob es des lanndes herr darnach eigentleich kauffet, so sol man es doch dem lassen, der es zu lehen besessen hatt.*

[8] *Es mügen auch vnser lanndlewte in Krain ir güt geben vnd verkaufen.*

[9] *Wir freien auch dasselb herzogtum zu Krain vor dem vngelt vnd von leidiger beswerung, die ettwan von den schergeren zw Osterreich beschehen sind.*

Nadalje jim dajemo in potrjujemo tudi svoboščino, da v prihodnje vedno ženijo oziroma možijo svoje sinove in hčere ter jim ob tem naklonijo premoženje, kadar in s komer hočejo.

Prav tako postavljamo, da če Kranjec umre brez poslednje volje, naj njegov dedič (potomec) ali njegov sorodnik v naslednjem kolenu dobi njegovo zapuščino.

Postavljamo tudi: če Kranjec (ob)toži drugega za karkoli, naj se ne bojuje; dokaže naj s poštenimi pričami, po njihovi izpovedi naj se sodi. In kar je tožb za zemljišča, to naj se konča pred postavljenim sodnikom in naj se o tem zaslišijo poštene priče in naj se sodi po pravu z vprašanjem in odgovorom, kot je red po pravu.

Poleg tega povsem odpravljamo v fevdnem pravu (povratne) pripade,¹⁷⁰ saj je to zoper vse dobre in poštene običaje.

Postavljamo tudi, naj hčere dedujejo za očeti, če ti nimajo sinov.

Postavljamo tudi: če je nekdo (pri)dobil v fevd posest od drugega gospostva in je to kasneje kupil deželni knez, naj ta (posest) še naprej ostane tistemu, ki jo je imel v fevdu.

Naši deželani na Kranjskem smejo tudi darovati in prodajati svoje premoženje.

Vojvodino Kranjsko oproščamo tudi od davščin (trošarin) in žaljivih oškodovanj, ki so jih nekdaj izterjevali oziroma povzročali biriči v Avstriji.

¹⁶⁹ Ta člen je v zlati buli 1460 razdeljen v dva dela (4. in 5. člen).

¹⁷⁰ *Lehensanfall* – pripad (vrnitev) fevda seniorju, npr. zaradi mladoletnosti potomca po smrti prejšnjega vazala.

[10] *Wir wellen auch ein yeglichen Krainer auff sein grundt, ob er wil, ein kirchen ze pawen oder auff goczhäuser widmen durch got seins güts.*

[11] *Wir seczen vnd bestätten auch, ob der Krainer aigen leut oder die auff iren behausten gutern gesessen sind, varend durch freiheit an ir vrlaub in ain statt oder in ainen markcht in dem lannd, der gefreiet ist, daz man die an alle widerrede mitsamt dem güt iren herren den sy zugehorend wider anttwürte.*

[12] *Wir wellen vnd seczen auch, das man alle die meütt, die in dem lannd gehoret sind, an dem gelt vber recht abneme vnd das man nicht anders geb ze maiütt, denn als von alter her komen ist.*

[13] *Wir seczen auch wellen, daz kainer vnserer nachkomen, herren vnd landsfürsten ze Krain keinen dienstman vahlen soll an recht noch bekärcke noch in panden haben vmb ein vnpild, da man einen schedlichen man pilleich vmb aufhalten sol, man bewer es dann hincz im oder er veriech sein selber.*

Dovoljujemo tudi vsakemu Kranjcu, da, če hoče, na svojih zemljiščih zgradi cerkev ali posveti cerkvenim ustanovam po Bogu nekaj svojega premoženja.

Postavljamo in potrjujemo tudi: če Kranjcem njihovi podložniki ali tisti, ki so naseljeni v njihovih hišah, brez njihovega dovoljenja samovoljno odidejo v mesto ali v trg v deželi, je (Kranjec) upravičen, da se mu jih brez vsakršnih ugovorov skupaj s premoženjem vrne.

Mi hočemo in postavljamo tudi, da vse mitnice v deželi ne pobirajo več denarja, kot je po pravu, in da se za mitnino ne daje drugega (več), kot je od nekdaj navada.

Mi postavljamo in hočemo, naj nobeden od naših naslednikov, gospodov in deželnih knezov na Kranjskem protipravno ne prime, zapre ali vklene nobenega plemiča (ministeriala) zaradi kake krivice; škodljivega človeka naj se na primeren način pridrži, dokler se mu ne dokaže krivda ali pa jo sam prizna.

Izvirnik zlate bule¹⁷¹

1460 november 25., Dunaj

Rimski cesar in avstrijski nadvojvoda Friderik III. potrjuje na prošnjo ministerialov, gospodov, vitezov in oprod iz kneževine Kranjske listino avstrijskega nadvojvode Ernesta Železnega z dne 2. avgusta 1414, s katero je ta potrdil kranjski privilegij avstrijskega vojvode Albrehta II. iz leta 1338, in dodaja sedem določil iz štajerskih privilegijev

[Dodana določila]

¹⁷¹ SI AS 1063, št. 691.

[1] *Von erst, ob ainer vnserr getrewn von Krain heytrat mit einer von Steir; Kernden oder von Osterreich, oder ob einer von Osterreich, Steir oder Kernden heytrat mit einer von Krain, der sol dasselb recht haben der gegend, darinn er wil beleiben, wann man ein gemaine gewonhait durch ainer eynigen person willen in ai[ne]m lannd nicht sol ausnemen.*

[2] *Item wir geben vnd bestetten in auch die freihait, daz sy fürpaser ymmermer freylich ir sun vnd ir töchter verheytratten vnd bestetten süllen, wann oder wem sy wellen.*

[3] *So seczen wir auch, welcher Krainer an geschefft verfert, so sol sein geerb oder sein mag von der nagsten syype sein erbgut besiczen.*

[4] *Wir seczen auch, ob ein Krainer den andern vmb icht anspricht, da sol er nicht vmb khemphen, er sol es beweren mit erbern gezewgen, nach der sag sol man richten.*

[5] *Vnd was klag vmb vrbar wirdet, daz sol man ennden vor dem gesaczten richter vnd sol daruber horn erber gezewgen vnd sol es richten nach recht mit frag vnd mit volge als rechts ordnung ist.*

[6] *Wir seczen auch, das die tochter irer väter erbgut besiczen, ob sy der sün nicht enhaben.*

[7] *Wir erlauben auch ainem yeglichen Krainer auf seinen gründten, ob er wil, ein kirchen ze pawn oder auf gotshewser widem durch got seins güts.*

Prvič, če se kdo izmed naših zvestih iz Kranjske poroči z eno iz Štajerske, Koroške ali Avstrije, ali če se kdo iz Avstrije, Štajerske ali Koroške poroči z eno iz Kranjske, ta naj ima pravo tiste dežele, v kateri hoče prebivati, ker ne gre, da bi delali izjeme od splošnega običaja v deželi zavoljo ene same osebe.

Nadalje jim dajemo in potrjujemo tudi svoboščino, da v prihodnje vedno ženijo oziroma možijo svoje sinove in hčere ter jim ob tem naklonijo premoženje, kadar in s komer hočejo.

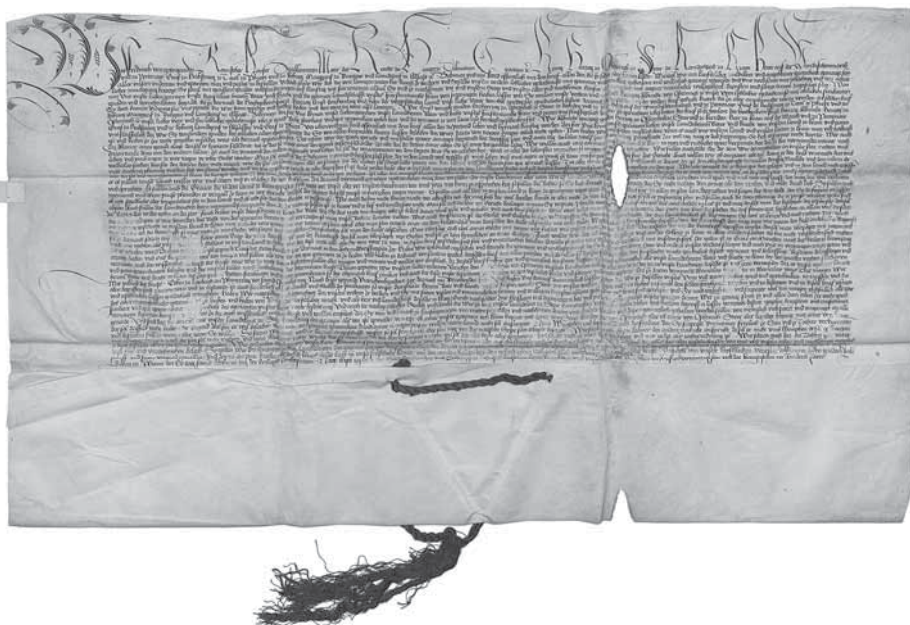
Prav tako postavljamo, da če Kranjec umre brez poslednje volje, naj njegov dedič (potomec) ali njegov sorodnik v naslednjem kolenu dobi njegovo zapuščino.

Postavljamo tudi: če Kranjec (ob)toži drugega za karkoli, naj se ne bojuje; dokaže naj s poštenimi pričami, po njihovi izpovedi naj se sodi.

In kar je tožb za zemljišča, to naj se konča pred postavljenim sodnikom in naj se o tem zaslišijo poštene priče in naj se sodi po pravu z vprašanjem in odgovorom, kot je red po pravu.

Postavljamo tudi, naj hčere dedujejo za očeti, če ti nimajo sinov.

Dovoljujemo tudi vsakemu Kranjcu, da, če hoče, na svojih zemljiščih sezida cerkev ali posveti cerkvenim ustanovam po Bogu nekaj svojega premoženja.

Slika 6: Zlata bula kneževine Kranjske, izstavljena na Dunaju 25. novembra 1460. Le kje je pečat? (SI AS 1063, št. 691).

V kranjsko zlato bulo prevzeti štajerski členi vsebinsko niso posebej pomembni, pa tudi to, da je v kranjski buli manj dodanih členov kot v koroški iz leta 1444 (13 oziroma 14), Kranjcem ni povzročilo nobene škode. Za razvoj privilegijskega prava in deželnih stanov nasploh najpomembnejšega določila o zaporedju priseg – deželani so dolžni priseči zvestobo novemu deželnemu knezu le, če jim ta prej s prisego obljubi, da bo spoštoval obstoječe deželne privilegije¹⁷² – Friderik ni izrecno potrdil ne Korošcem ne Kranjcem. Kranjcem ni izrecno potrdil oziroma obnovil tudi določila, iz katerega je bila izpeljana davčna prostost plemstva.¹⁷³ Sergij Vilfan je zato upravičeno zapisal, da je bil pomen zlatih bul bolj deklaratorne in politične narave. Štajersko deželno pravo je po zadnjem členu osnovnega privilegija iz leta 1338 kot subsidiarno pravo veljalo tako na Koroškem kot Kranjskem, to pa pomeni, da so v obeh deželah veljali tudi vsi štajerski privilegiji.¹⁷⁴ Kranjska zlata bula je postala jedro nadaljnjih potrditev in je v obeh tiskanih kranjskih deželnih ročinih na prvem mestu. Šlo je pač za slovesnejšo obliko listine z dodanimi pravicami,

¹⁷² Določilo o pogojnosti dedne poklonitve, ki ga je Rudolf I. leta 1277 uvrstil med pravice štajerskega plemstva in je subsidiarno veljalo tudi na Kranjskem, se glasi: *Ut autem tenor huius privilegii a futuris dictae terrae principibus ratur et stabliliter teneatur, praesenti praecipimus sanctione, ut dum princeps qui pro tempore fuerit a ministerialibus Styriae fidelitatis exigit iuramentum. Ipsi ad praesentationem huiusmodi sacramenti, minime contringantur, donec princeps et dominus corporali suo iuramento promittat, se praesens privilegium in omnibus et singulis suis articulis servaturum*. Glej AT-StLA, Laa. Urk., A-011, 1443 XII. 26., Gradec; *Landtshandvest des Hertzogthumbs Steyer*, fol. 5v; prim. še Vilfan, *Deželni ročini*, str. 74–76.

¹⁷³ 9. člen koroške in neizstavljene kranjske zlate bule.

¹⁷⁴ Vilfan, *Zlata bula Kranjcev*, str. 227–228.

poleg tega je bila zlata bula najstarejši v Ljubljani hranjeni originalni privilegij za (ožjo) Kranjsko.

Iz doslej znanega bi lahko sklepali, da sta bila Albrehtov privilegij iz leta 1338 in Ernestova potrditev iz leta 1414 prav ob obisku Friderika v Ljubljani »odtujena« kranjskemu plemstvu.¹⁷⁵ Najbrž zato, ker ju je Friderik želel imeti pri sebi takrat, ko se mu bodo zdeli Kranjci vredni zlate bule. Ernestovo potrditev so že leta 1446 prepisali v kraljevo registraturno knjigo, kjer jo najdemo pod naslovom *Copia des lanndbriefs Krain*,¹⁷⁶ nato se je za originalom najkasneje do novembra 1460 izgubila sled. Albrehtov privilegij je bil v Ljubljano vrnjen šele leta 1977.¹⁷⁷

Po umoru Ulrika II. novembra 1456 in s tem izumrtju celjske grofovske rodbine je Friderik III. za Habsburžane skladno z dedno pogodbo iz avgusta 1443 pridobil celjsko dediščino – vse njihove grofije, gospostva, gradove in posesti v *nemških deželah* in v *Svetem rimskem cesarstvu*.¹⁷⁸ Boji s pretendenti za celjsko dediščino (poleg Ulrikove vdove Katarine Branković še ogrski kralj Ladislav, Frankopani, predvsem pa goriški grof Ivan) so trajali še nekaj časa, a z mirom v Požarnici konec januarja 1460¹⁷⁹ se je moral goriški grof odreči ne le grofiji Ortenburg-Strmec, pač pa Frideriku odstopiti tudi svoja ozemlja vzhodno od lienških klavž. Friderik III., od leta 1452 tudi v Rimu kronani cesar, je s tem povsem obvladal notranjeavstrijske dežele. Takrat je lahko pokazal nekaj milosti in končno izstavil zlato bulo za Kranjsko.¹⁸⁰

Še boljše volje je bil nekaj let kasneje. Kranjcem je za podporo v sporu z bratom in njegovimi zavezniki januarja 1463 izboljšal deželni grb¹⁸¹ in »ustanovil« deželne dedne urade, kot so jih poznale druge habsburške dežele: maršala – Turjaški oziroma Šumberški, 5. 1. 1463, točaja – Črnomaljski, 26. 12. 1463, in strežaja – Hohenwarti, 5. 1. 1463; urad dednega komornika je edini obstajal že prej, od začetka 15. stoletja so ga imeli Turjaški.¹⁸² Jurija in Gašperja Črnomaljska je 26. decembra 1463 kot prva Kranjca iz viteзов povzdignil v baronski (gosposki) stan ter jima dal pravico pečatenja z rdečim voskom.¹⁸³ Vmes je 6. decembra 1461 ustanovil škofijo s sedežem v Ljubljani. Tudi časom, ko so glavne upravne funkcije na Kranjskem v veliki meri zasedali »tujci«, se pravi plemiči, ki niso izvirali iz dežele, je postopoma odzvonilo.

¹⁷⁵ Podobno domneva Levec, *Die krainischen Landhandfesten*, str. 284, op. 2.

¹⁷⁶ AT-OeStA/HHStA, HS, W 10, fol. 126r–127r. V istem pergamentnem kodeksu najdemo prepisa privilegija goriškega grofa Albrehta III. za Istro iz aprila 1365 (*Lanthanfest in Isterreich*, fol. 127v–128r), kar je najstarejši znani prepis izgubljenega originala, in prepis potrditve goriškega privilegija za Metliko in Marko, ki jo je vojvoda Leopold III. izstavil v Ljubljani julija 1374 (*Lanntbrief aus der Metlickh*, fol. 128r–129v). Mar naslov prepisa Ernestove listine – *Copia des lanndbriefs Krain* – namiguje na to, da je bila predloga za prepis (že) kopija, in ne original?

¹⁷⁷ Nared, *Privilegij kranjskega plemstva*, str. 22–24.

¹⁷⁸ SI AS 1063, št. 4512, 1443 VIII. 16., Dunajsko Novo mesto; [RI XIII] H. 12 n. 163.

¹⁷⁹ Wiessner, *MDC XI*, str. 138–140, št. 340.

¹⁸⁰ Prim. še Vilfan, *Zlata bula Kranjcev*, str. 223–224; Štih, *Dežela Grofija*, str. 139–140.

¹⁸¹ SI AS 1063, št. 716, 1463 I. 12., Dunajsko Novo mesto; izčrpna analiza z objavo in prevodom listine Kotar, *Listina cesarja Friderika III.*, str. 68–92.

¹⁸² Kotar, *Deželnoknežja oblast*, str. 35–36, 243–282; Nared, *Dežela*, str. 146, 150, 163.

¹⁸³ Nared, *Dežela*, str. 146–147.

Po smrti še zadnjega »notranjega sovražnika«, brata Albrehta VI., ki je na Dunaju nepričakovano umrl v začetku decembra 1463, je Frideriku sonce močno posijalo, a so ga potem kmalu spet zastrle stare in nove nadloge – Benečani, Turki, Andrej Baumkircher, Matija Korvin ...

Sklep: o možnih razlogih, da zlata bula ni bila izstavljena marca 1444

Po vseh dejstvih, domnevah in razmislekih, ki smo jih nanizali doslej, lahko potegnemo take sklepe.

Friderik je nameraval na svoji poklonitveni turneji pokazati, da je po spravi s celjskimi grofi nastopil čas konsolidacije njegove oblasti v notranjeavstrijskih deželah. Obred recipročnih priseg na dedni poklonitvi, ki je bila kronana s slovesno potrditvijo in nagraditvijo dotedanjih pravic in privilegijev v obliki t. i. zlate bule, se je brez omembe vrednih zapletov odvil v štajerskem Gradcu in koroškem Št. Vidu. Tudi podoben scenarij za Kranjsko oziroma Ljubljano je bil pripravljen, besedilo zlate bule spisano. A po prihodu čez Karavanke je imel Friderik poldrugi mesec¹⁸⁴ časa za spoznavanje klime v deželi, ki pa habsburškemu orlu, čeprav s kraljevsko krono na glavi, očitno ni bila dovolj naklonjena oziroma je po njegovem mnenju deželo in njeno plemstvo preveč grel sij celjskih zvezd. Pri maloštevilnih Istranih, ki so se še dobro vrnili pod deželnoknežji klobuk, je šlo bržčas gladko. Tudi plemstvo iz nekdanje goriške deželice na Dolenjskem in v Beli krajini (grofije v Marki in Metliki), ki je bila sicer v zastavi grofov Celjskih – takrat verjetno le večina gospostev oziroma teritorija in ne tudi deželnoknežja oblast – v Friderikovih očeh ni bilo problematično, čeprav ne poznamo izrecne omembe posebne dedne poklonitve za to »priključeno gospostvo«. Privilegij svojega deda Leopolda III. (in prek tega osnovni privilegij goriškega grofa Albrehta III.) mu je potrdil, čeprav so bile celjske pozicije v grofiji izredno močne.

Za (ožjo) Kranjsko pa čas »sprave« morda še ni napočil. Prepričani smo, da je Friderik sprejel dedno prisego plemstva, ki pa je bila morda bolj medla.¹⁸⁵ Tudi Friderik je moral obljubiti, da »se bo prebranega držal«, a je ostalo le pri besedah. Kranjcem namenjeni pergament in zlato sta šla za kako drugo slovesno listino, za prejemnika, ki je bil take časti bolj vreden kot mlačni Kranjci. Kralj, ki je vedno znova dopuščal, da čas naredi svoje, se je najbrž izgovoril, da si bo za izstavitev

¹⁸⁴ Friderik se je ob poklonitvenih obiskih prav na Kranjskem (pretežno v Ljubljani) zadržal najdlje, od 21. 1. do 6. 3. 1444, torej 45 dni. Na Štajerskem (večinoma v Gradcu) je bil tri tedne in pol (23. 11.–18./19. 12. 1443), še kak dan dlje pa v koroškem Št. Vidu (od 20. 12. 1443 do najmanj 15. 1. 1444).

¹⁸⁵ Iz ohranjenih virov ne moremo sklepati na kak »izreden dogodek« v času Friderikovega bivanja na Kranjskem. Potrditve privilegijev samostanom ter mestom in trgov so šle normalno iz knežjih rok, pri podelitvah fevdov ne zasledimo posebnosti. Če naj bi bil možen vzrok neizstavitve zlate bule maloštevilnost Habsburžanu lojalnega plemstva, morda tudi slaba udeležba na dedni poklonitvi, potem je treba še enkrat spomniti na leto 1414, ko je bila udeležba na poklonu Ernestu Železnemu slaba – nekateri plemiči iz Kranjske in iz Marke in Metlike so imeli čez devet let popravni izpit – pa je Ernest kljub temu že marca in avgusta 1414 potrdil oba privilegija.

listine vzel še nekaj časa, kar sicer v takih primerih ni bilo nič nenavadnega. Na Kranjskem je v večstoletni praksi od poklonitve do pisne potrditve privilegijev lahko minilo od nekaj dni do nekaj let.¹⁸⁶ Iz Ljubljane sta z dvorom odpotovali temeljna privilegijska listina Albrehta II. iz septembra 1338 in (morda) njena potrditev iz avgusta 1414, bržčas zato, da bi služili kot podlaga novi potrditvi. Zanj pa je prišel čas šele po 16 letih in pol, novembra 1460, ko so bili grofje Celjski že zgodovina, njihove posesti v notranjeavstrijskih deželah pa prepojene z oblastno krvjo orla, ki je v te kraje pred približno 180 leti priletel z gradu Habsburg.

S teoretičnim, banalnim razlogom, kot ga imenuje Vilfan,¹⁸⁷ da Frideriku naklonjeni Kranjci morda za zlato bulo niso bili pripravljeni plačati dovolj visoke »takse«, se ne bomo ukvarjali. Gloda pa misel, da kranjsko plemstvo takrat deželnemu knezu v potrditev in nadgraditev v resnici ni ponudilo ustrezne predloge – Ernestove listine iz avgusta 1414. Doslej smo zaradi dikcije zlate bule iz leta 1460 tako v tem prispevku kot že prej menili,¹⁸⁸ da sta izvirnika najstarejših privilegijskih listin za (ožjo) Kranjsko iz Ljubljane odšla s Friderikovim dvorom marca 1444. A možna je tudi razlaga, da je bila Ernestova potrditev *emphrombt* že pred tem. Novembra 1460 je cesar zlato bulo izstavil na podlagi overjenega prepisa – vidimusa (kdo ga je overil, ni znano), a če lahko poti Albrehtovega privilegija sledimo na Dunaj in po dobrega pol tisočletja nazaj v Ljubljano, je Ernestova potrditev edina privilegijska listina za ožjo Kranjsko, ki se ni ohranila v izvirniku.¹⁸⁹

Friderika ni bilo treba prepričevati, da je njegov oče Albrehtov privilegij potrdil, a »verne« predloge za zlato bulo morda ni dobil. Ker je za razliko od štajerske in koroške zlate bule v osnutku kranjske v celoti inseriran samo Albrehtov privilegij, Ernestova potrditev pa le bežno omenjena, je – morda – deželo Kranjsko in njeno

¹⁸⁶ Poglejmo čas, ki je na Kranjskem po znanih podatkih minil od poklonitve do potrditve privilegijev:

Albreht II.: (možna) poklonitev v zadnjem tednu avgusta 1338, privilegij 16. septembra 1338.
Albreht III. in Leopold III. sta privilegij goriškega grofa za Marko in Metliko potrdila ob poklonitvi konec marca oziroma v začetku julija 1374, morda kak dan po prisegi sami.

Ernest Železni: poklonitev med 8. in 11. marcem 1414, potrditev »metliškega« privilegija že 11. marca, kranjskega 2. avgusta 1414.

Maksimilijan I.: poklonitev (deželnoknežjim komisarjem) konec leta 1493 ali v prvih dneh naslednjega, potrditev privilegijev 10. in 13. januarja 1494.

Karel I. in Ferdinand I.: poklonitev (komisarjem) okrog 10. julija 1520, Karlove potrditve vseh treh privilegijev (Kranjska, Marka in Metlika, Istra) 25. oktobra 1520, Ferdinandove potrditve 14. oz. 16. novembra 1523.

Karel II.: poklonitev 28. aprila 1564, potrditev treh privilegijev 1. maja 1567.

Ferdinand II.: poklonitev 13. februarja 1597, skupna potrditev vseh treh privilegijev 20. decembra 1597.

Leopold I.: poklonitev in potrditev privilegijev 13. septembra 1660.

Karel VI.: poklonitev avgusta 1728 (vladal je že 17 let), potrditev privilegijev 14. marca 1736.
Prim.: Nared, *Kranjski deželni privilegiji*, str. 49–62; Volčjak, *Kranjski deželni privilegiji*, str. 80–148; Nared, *Dežela*, str. 92, 199–200, 203.

¹⁸⁷ Vilfan, *Zlata bula Kranjcev*, str. 223.

¹⁸⁸ Levec, *Die krainischen Landhandfesten*, str. 284, op. 2; Nared, *Privilegij kranjskega plemstva*, str. 22–24; prim. tudi Vilfan, *Zlata bula Kranjcev*, str. 224.

¹⁸⁹ Prim. razstavni katalog *Kranjski deželni privilegiji*, str. 6–7, 80–149.

plemstvo zgolj »blamaža« prikrajšala za pričakovano zlato bulo.¹⁹⁰ V razmislek torej ponujamo dva glavna razloga, zakaj Kranjci leta 1444 niso dobili zlate bule, pri čemer je na mestu kombinacija obeh – da je bila »blamaža« z listino le kaplja čez rob Friderikovega nezadovoljstva po spoznanju stanja »na terenu«.

Zakaj so leta 1460 dobili manj iz štajerskega prava prevzetih pravic kot Korošci leta 1444 in kot je bilo takrat namenjeno tudi njim, pa niti ni tako bistveno, saj so bile dodane norme s pravnega in vsebinskega vidika malo pomembne in deloma preživete (izhajale so večinoma iz 13. stoletja), pa tudi oblasti deželnega kneza niso kaj prida omejevale. Vilfan je menil, da je cesar lahko izkoristil svoj okrepljeni položaj v deželi, hkrati pa »Kranjcem njihovega stališča v letu 1444 še ni odpustil«. In še enkrat: Po določilu o subsidiarni (upo)rabi štajerskega prava na Koroškem in Kranjskem, ki ga najdemo na koncu Albrehtovega privilegija za obe deželi iz septembra 1338, so Kranjci vse te pravice že imeli. Zlata bula je bila torej z »dodatkom« oziroma »obnovitvijo« določenih pravic predvsem deklaratoren in političen akt.¹⁹¹

Viri in literatura

Neobjavljeni (arhivski) viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije (Ljubljana)

SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko: šk. 195 (fasc. I/106a)

SI AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin: šk. 67

SI AS 730, Gospostvo Dol: fasc. 179

SI AS 920, Levec Vladimir: fasc. 3, 4

SI AS 1063, Zbirka listin: št. 419, 420, 425, 561, 570–574, 602, 657, 691, 716, 4478, 4491–4493, 4506, 4511–4513, 4515, 4720, 4848, 4876, 5158, 5162, 5368, 5390, 5600, 5793, 6012

SI AS 1073, Zbirka rokopisov: I-6r, I-7r, I-8r, I-57r

CKSL – Centralna kartoteka srednjeveških listin za Slovenijo (prepisi Boža Otorepca na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU)

KLA – Kärntner Landesarchiv (Celovec) (dostop prek monasterium.net)

AT-KLA 418 Allgemeine Urkundenreihe: B-A 885, B-A 889, B-C 2566

AT-KLA 457 Ständisches Archiv, Urkunden: B-5, B-6

OeStA/HHStA – Österreichisches Staatsarchiv/Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Dunaj)

AT-OeStA/HHStA HS Handschriftensammlung: B 7, B 43, W 7, W 10, W 724

¹⁹⁰ V osnutku sicer beremo, da so (naj bi) kranjski plemiči po dedni poklonitvi *vns fürpracht habend ein besigilte hantvest, iren vordern vnd in von weilend dem hochgeborn fursten herczogen Ernsten, erczherczogen vnd herren der vorgeschriben lannde, vnserm liben vatter loblicher gedechtnüss gegeben, damit er in weilend herczog Albrechts von Osterreich, vnsers vrenen auch loblicher gedechtnüss, hantuest bestëtt hatt ...*, a nato takoj preide na dobeseden prepis Albrehtovega privilegija.

¹⁹¹ Vilfan, *Zlata bula Kranjcev*, str. 227–228.

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv (Graz)

AT-StLA, Landschaftliches Archiv, Urkunden (Laa. Urk.): A-011, A-012

AT-StLA, Handschriftensammlung (Hamerlinggasse): Hs 907, II/14

AT-StLA, Meiller-Akten, XIV-a: Nr. 2, 4

Objavljeni viri

- Birk, Ernst, Verzeichniss der Urkunden zur Geschichte des Hauses Habsburg von 1395 bis 1439. Lichnowsky, Eduard Maria, *Geschichte des Hauses Habsburg*, V. Teil. Wien: Schaumburg und Compagnie, 1841, str. I–CCCXCVI.
- Birk, Ernst, Verzeichniss der Urkunden zur Geschichte des Hauses Habsburg von 1439 bis 1457. Lichnowsky, Eduard Maria, *Geschichte des Hauses Habsburg*, VI. Teil. Wien: Schaumburg und Compagnie, 1842, str. XXV–CCXXVI.
- Birk, Ernst, Zweite Nachträge zu dem Verzeichniss der Urkunden zur Geschichte des Hauses Habsburg von 1439 bis 1457. Lichnowsky, Eduard Maria, *Geschichte des Hauses Habsburg*, VIII. Teil. Wien: Schaumburg und Compagnie, 1844, str. DXV–DXXXI.
- Bizjak, Matjaž, *Srednjeveške računske knjige za Slovenijo 1: Deželnoknežji obračuni za Kranjsko 1436–1448*. Thesaurus memoriae, Fontes 12. Ljubljana: Založba ZRC, 2016.
- Böhm, Constantin von, *Die Handschriften des kaiserlichen und königlichen Haus-, Hof- und Staatsarchivs*. Wien: W. Braumüller, 1873.
- Chmel, Joseph, *Materialien zur österreichischen Geschichte. Aus Archiven und Bibliotheken*. Bd. I/2. Wien: Peter Rohrmann, 1837.
- Chmel, Joseph, *Regesta chronologico-diplomatica Friderici IV. Romanorum regis (imperatoris III.)*. Auszug aus den im k. k. geheimen Haus-, Hof- und Staatsarchive zu Wien sich befindenden Reichsregistraturbücher vom Jahre 1440–1493. Nebst Auszügen aus Original-Urkunden, Manuskripten und Büchern, Abt. I: 1440–März 1452. Wien: Peter Rohrmann, 1838.
- Chmel, Joseph, Nachträge zur Geschichte K. Friedrichs IV. *Notizenblatt. Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* I, 1851, str. 47–48.
- Des loblichen Fürstenthums Steyer Erbhuldigung, in dem Fünfftzehnhundert vnd zwaintzigsten, auch nach uolgend des ainundzwaintzigsten Jars bescheen, sambt handlung der Landtag des selben mals gehalten, mit etlichen iren Freyhaitten, Landshandvest vnd berüff der ordnung in gemainen handtierungen*. Augsburg: J. de Necker, 1523.
- Ebendorfer, Thomas, *Chronica Austriae*. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum, N. S. XIII (Hrsg. Lhotsky, Alphons). Berlin, Zürich: Weidmann, 1967.
- Golia, Modest, *Kronika Celjskih grofov*. Maribor: Obzorja, 1972.
- Hitzinger, Peter, Auszug aus dem Schriftenregister der Stadt Stein. *Mitteilungen des historischen Vereins für Krain* 20, 1865, str. 109–111.
- Krones, Franz, Vorarbeiten zur Quellenkunde und Geschichte des Landtagswesens der Steiermark. Nachträge und Ergänzungen mit einer Uebersicht der bisher gesammelten Daten für die Epoche von 1160–1522. *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichts-Quellen* 6, 1869, str. 63–104.
- Krones, Franz, *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli. Zeiter Theil: Die Cillier Chronik. Text mit kritischer Einleitung und historischen Erläuterungen*. Graz: Leuschner & Lubensky, 1883.
- Krones, Franz, Urkunden zur Geschichte des Landesfürstenthums, der Verwaltung und des Ständewesens der Steiermark von 1283–1411 in Regesten und Auszügen. *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichts-Quellen* 30, 1899, str. 13–140.
- Landshandvest des Hertzogthumbs Steyer*. Grätz: Widmanstetter, 1697.
- Landshandvest des löblichen Ertzhertzogthumbs Karndten*. S. I., 1610.

- Landshandvest des löblichen Hertzogthums Crain*. Grätz: H. Schmid, 1598.
- Landshandvest des löblichen Hertzogthums Crain*. Laybach: J. T. Mayr, 1687.
- Luschin, Arnold von, Kapper, Anton, *Katalog der landschaftlichen Urkunden*. Kataloge des Steiermärkischen Landesarchives II/1. Graz, Leipzig: Ullrich's Buchhandlung, 1899.
- Nared, Andrej, Objava in prevod privilegijev kranjskega plemstva (1338) ter plemstva v Marki in Metliki (1365). Nared, Andrej, Volčjak, Jure (ur.), *Kranjski deželni privilegiji 1338–1736*. Publikacije Arhiva RS, Katalogi 31. Ljubljana: Arhiv RS, 2008, str. 69–77.
- Otorepec, Božo, *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku*. Zv. II, III, IV, VI, IX, X. Ljubljana: Mestni arhiv, 1957, 1958, 1959, 1961, 1964, 1965.
- Otorepec, Božo, Matić, Dragan, *Izbrane listine Zgodovinskega arhiva Ljubljana (1320–1782)*. *Transkripcije z regesti in komentarji*. Gradivo in razprave 19. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1998.
- Piccolomini, Enea Silvio, *Über Österreich* (Hrsg. Kucher, Felix). Wien: Turia und Kant, 2002.
- Piccolomini, Aeneas Silvius de, *Historia Austriacis*. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters 44 (Hrsg. Sarnowsky, Jürgen). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchergesellschaft, 2005.
- Piccolomini, Eneas Silvius, *Historia Austriacis, Pars II*. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum, N. S. XXIV (Hrsg. Wagendorfer, Martin). Hannover: Hahn, 2009.
- [RI XIII] H. 12. V: Regesta Imperii Online, <http://www.regesta-imperii.de/regesten/13-12-0-friedrich-iii.html> (obiskano 18. 8. 2020) = Willich, Thomas (bearb.), *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440-1493)*. Nach Archiven und Bibliotheken geordnet. H. 12: Die Urkunden und Briefe des Österreichischen Staatsarchivs in Wien, Abt. Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Allgemeine Urkundenreihe, Familienurkunden und Abschriftensammlungen (1440-1446). Wien, Weimar, Köln: Böhlau, 1999.
- [RI XIII] H. 26. V: Regesta Imperii Online, <http://www.regesta-imperii.de/regesten/13-26-0-friedrich-iii.html> (obiskano 18. 8. 2020). = Holtz, Eberhard (bearb.), *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440-1493)*. Nach Archiven und Bibliotheken geordnet. H. 26: Die Urkunden und Briefe aus den Archiven und Bibliotheken der Tschechischen Republik. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 2012.
- [RI XIII] H. 29. V: Regesta Imperii Online, <http://www.regesta-imperii.de/regesten/13-29-0-friedrich-iii.html> (obiskano 18. 8. 2020) = Kemper, Joachim, Volčjak, Jure, Armgart, Martin (bearb.), *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440-1493)*. Nach Archiven und Bibliotheken geordnet. H. 29: Die Urkunden und Briefe aus den Archiven und Bibliotheken der Republik Slowenien. Tl. 1: Die staatlichen, kommunalen und kirchlichen Archive in der Stadt Laibach/Ljubljana. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 2014.
- Schwind, Ernst von, Dopsch, Alphons, *Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte der deutsch-österreichischen Erbländer im Mittelalter*. Innsbruck: Wagner, 1895.
- Seuffert, Burkhard, Kogler, Gottfriede, *Die ältesten steirischen Landtagsakten 1396-1519, Teil I: 1396-1452*. Quellen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark 3. Graz, Wien, München: Stiasny, 1953.
- Unrest, Jakob, *Österreichische Chronik*. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum, N. S. XI (Hrsg. Grossmann, Karl). Weimar: Böhlau, 1957.
- Valvasor, Johann Weichard, *Die Ehre des Hertzogthums Crain*. Buch X, XV. Laybach, Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter, 1689.
- Volčjak, Jure, *Kranjski deželni privilegiji 1338–1736* (Katalog razstave). Nared, Andrej, Volčjak, Jure (ur.), *Kranjski deželni privilegiji 1338–1736*. Publikacije Arhiva RS, Katalogi 31. Ljubljana: Arhiv RS, 2008, str. 79–157.

- Wiessner, Hermann, *Monumenta historica ducatus Carinthiae: geschichtliche Denkmäler des Herzogtums Kärnten*, Bd. X, XI. Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten, 1968, 1972.
- Wolkan, Rudolf, *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini. I. Abteilung: Briefe aus der Laienzeit (1431–1445); I. Band: Privatbriefe; II. Band: Amtliche Briefe. Fontes rerum Austriacarum* II/61, 62. Wien: Akademie der Wissenschaften, 1909.

Literatura

- Bajt, Drago, Vidic, Marko (ur.), *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana: Nova revija, 2011.
- Bizjak, Matjaž, *Ratio facta est. Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospodstev na Slovenskem*. Thesaurus memoriae, Dissertationes 2. Ljubljana: Založba ZRC, 2003.
- Brunner, Otto, *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1984 (Unveränderter Nachdruck der Ausgabe Wien ⁵1965).
- De Franceschi, Camillo, *Storia documentata della Contea di Pisino. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, n. s., vol. X–XII, 1964, str. I–X + 1–516.
- Feldbauer, Peter, Herren und Ritter. *Herrschaftsstruktur und Ständebildung. Beiträge zur Typologie der österreichischen Länder aus ihren mittelalterlichen Grundlagen 1. Sozial- und wirtschaftshistorische Studien 1*, Hrsg. Hoffmann, Alfred, Mitterauer, Michael. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1973, str. 17–267.
- Golec, Boris, Črnomelj od nastanka trške naselbine do izgube mestne avtonomije. Weiss, Janez (ur.), *Črnomaljski zbornik. Zbornik historičnih razprav ob 780-letnici prve omembe naselja in 600-letnici prve omembe Črnomlja kot mesta*. Črnomelj: Občina Črnomelj, 2008, str. 161–207.
- Grafenauer, Bogo, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*. Dela SAZU I/7. Ljubljana: SAZU, 1952.
- Gutkas, Karl, Landesfürst und Stände Österreichs um die Mitte des 15. Jahrhunderts. *Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs* 8, 1964, str. 233–243.
- Gutkas, Karl, Der Mailberger Bund von 1451. Studien zum Verhältnis von Landesfürst und Ständen um die Mitte des 15. Jahrhunderts. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 74, 1966, str. 51–94 in 347–392.
- Hauptmann, Ljudmil, *Nastanek in razvoj Kranjske*. Razprave in eseji 45. Ljubljana: Slovenska matica, 1999.
- Heinig, Paul-Joachim, *Kaiser Friedrich III. (1440–1493). Hof, Regierung und Politik*. Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters 17, Teil 1–3. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 1997.
- Juričič Čargo, Daniela, O odnosih kranjske dežele in habsburške Istre v kranjskih virih 16. stoletja. *Annales* 14, 1998, str. 167–178.
- Kočevar, Vanja, Dedna poklonitev vojvodine Kranjske kralju Ferdinandu III. leta 1631. *Kronika* 67/2, 2019, str. 219–234.
- Kosi, Miha, »Prometna politika« celjskih grofov. Fugger Germađnik, Rolanda (ur.), *Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja*. Celje: Pokrajinski muzej, 1998, str. 165–180.
- Kosi, Miha, »Onstran gore, tostran Ogrske« (Bela krajina v poznem srednjem veku). Weiss, Janez (ur.), *Črnomaljski zbornik. Zbornik historičnih razprav ob 780-letnici prve omembe naselja in 600-letnici prve omembe Črnomlja kot mesta*. Črnomelj: Občina Črnomelj, 2008, str. 119–157.
- Kosi, Miha, Grajska politika – primer celjskih grofov. *Kronika* 60/3, 2012, str. 465–494.
- Kosi, Miha, Grafschaft Mettling. Razvoj dežele in deželnega plemstva metliške grofije od 13. do konca 15. stoletja. Weiss, Janez (ur.), *Neumarkt – Möttling – Metlika. Nastanek in razvoj mesta od konca 13. do začetka 19. stoletja*. Metlika: Belokranjski muzej, 2018, str. 15–97.

- Kosi, Miha, *Spopad za prehode proti Jadranu in nastanek »dežele Kras«*. *Vojaška in politična zgodovina Krasa od 12. do 16. stoletja*. Thesaurus memoriae, Opuscula 6. Ljubljana: Založba ZRC, 2018.
- Kosi, Miha, Celjska klientela. Socialna in prostorska mobilnost plemstva v službi grofov Celjskih. Golec, Boris (ur.), *Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in 20. stoletjem*. Ljubljana: Založba ZRC, 2019, str. 11–64.
- Kotar, Jernej, *Deželno knežja oblast in uprava na Kranjskem v času Friderika III. Habsburškega*. Doktorska disertacija. Ljubljana: J. Kotar, 2016.
- Kotar, Jernej, Listina cesarja Friderika III. o izboljšanju kranjskega deželnega grba. *Zgodovinski časopis* 70/1–2, 2016, str. 68–96.
- Lackner, Christian, *Hof und Herrschaft. Rat, Kanzlei und Regierung der österreichischen Herzöge (1365–1406)*. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 41. Wien, München: Oldenbourg, 2002.
- Lazar, Tomaž, *Vojaška zgodovina slovenskega ozemlja od 13. do 15. stoletja*. Doktorska disertacija. Ljubljana: T. Lazar, 2009.
- Levec, Wladimir, Die krainischen Landhandfesten. Ein Beitrag zur österreichischen Rechtsgeschichte. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 19, 1898, str. 244–301.
- Lhotsky, Alphons, *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs*. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Erg.Bd. 19. Graz, Köln: Böhlau, 1963.
- Lhotsky, Alphons, AEIOV. Die »Devisen« Kaiser Friedrichs III. und sein Notizbuch. Lhotsky, Alphons, *Das Haus Habsburg*. Aufsätze und Vorträge II. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1971, str. 164–222.
- Lhotsky, Alphons, Kaiser Friedrich III. Sein Leben und seine Persönlichkeit. Lhotsky, Alphons, *Das Haus Habsburg*. Aufsätze und Vorträge II. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1971, str. 119–163.
- Luschin, Arnold, Die steirischen Landhandfesten. Ein kritischer Beitrag zur Geschichte des ständischen Lebens in Steiermark. *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichts-Quellen* 9, 1872, str. 119–207.
- Mell, Anton, *Grundriß der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark*. Graz, Wien, Leipzig: Leuschner & Lubensky, 1929.
- Mlinar, Janez, *Podoba Celjskih grofov v narativnih virih*. Historia 11. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2005.
- Näf, Werner, Frühformen des »modernen Staates« im Spätmittelalter. *Historische Zeitschrift* 171, 1951, str. 225–243.
- Nared, Andrej, Seznam »deželnih sovražnikov« iz okoli 1440 ali podoba fajde iz prve roke. *Zgodovinski časopis* 56/3–4, 2002, str. 327–344.
- Nared, Andrej, Sezname kranjskega plemstva in kranjskih deželnih stanov. *Arhivi* 28/2, 2005 (*Zbornik ob osemdesetletnici Petra Ribnikarja*), str. 313–334.
- Nared, Andrej, Privilegij kranjskega plemstva iz leta 1338 – temelj stanovsko-monarhičnega dualizma. Jerše, Sašo, Štih, Peter (ur.), *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem (Vojetov zbornik)*. Ljubljana: Založba ZRC, 2006, str. 3–31.
- Nared, Andrej, »Ena poštena naša Landschafft ... tih treh štanou, od prelatou, gošpoškiga štanu inu od shlahtnikou.« Poimenovanja (kranjske) stanovske korporacije v 15. in 16. stoletju. *Arhivi* 30/2, 2007, str. 13–24.
- Nared, Andrej: *Kranjski deželni privilegiji (ročini) 1338–1736*. Nared, Andrej, Volčjak, Jure (ur.), *Kranjski deželni privilegiji 1338–1736*. Publikacije Arhiva RS, Katalogi 31. Ljubljana: Arhiv RS, 2008, str. 35–67.

- Nared, Andrej, *Dežela – knez – stanovi. Oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518*. Thesaurus memoriae, Dissertationes 7. Ljubljana: Založba ZRC, 2009.
- Nared, Andrej, Pravno-upravni položaj metliške grofije od srede 14. do konca 16. stoletja. Svoljšak, Petra idr. (ur.), *Med cesarstvom in kraljestvom. Študija čezmejnih kulturnozgodovinskih povezav*. Ljubljana: Založba ZRC, 2013, str. 111–126.
- Nared, Andrej, Pod knezom in stanovi. Uprava dežele Kranjske od poznega srednjega veka do srede 17. stoletja. Weiss, Janez (ur.), *Studia Valvasoriana. Zbornik spremljanih študij ob prvem integralnem prevodu Die Ehre Deß Hertzogthums Crain v slovenski jezik*. Ljubljana: Zavod dežela Kranjska, 2014, str. 501–535.
- Niederstätter, Alois, *Das Jahrhundert der Mitte. An der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*. Österreichische Geschichte 1400–1522. Wien: Ueberreuter, 1996.
- Niederstätter, Alois, *Die Herrschaft Österreich. Fürst und Land im Spätmittelalter*. Österreichische Geschichte 1278–1411. Wien: Ueberreuter, 2001.
- Otorepec, Božo, Seznam »deželnihi sovranihnikovi« na Kranjskem in Štajerskem iz okoli 1440. Iz borb med Celjskimi grofi in Habsburžani v letih 1436–1443. Rajšp, Vincenc idr. (ur.), *Grafenauerjev zbornik*. Ljubljana: ZRC SAZU idr., 1996, str. 331–342.
- Radics, Peter von, Die Privilegien der Stadt Stein. *Argo* 3, 1894, st. 68–73.
- Seemüller, Joseph, Friedrichs III. Aachener Krönungsreise. *Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 17, 1896, str. 584–665.
- Štih, Peter, Goriški grofje in Devinski gospodje. *Zgodovinski časopis* 46/3, 1992, str. 309–321.
- Štih, Peter, Celjski grofje, vprašanje njihove deželno knežje oblasti in dežele Celjske. Rajšp, Vincenc idr. (ur.), *Grafenauerjev zbornik*. Ljubljana: ZRC SAZU idr., 1996, str. 227–256.
- Štih, Peter, Dežela Grofija v Marki in Metliki. Rajšp, Vincenc, Bruckmüller, Ernst (ur.), *Vilfanov zbornik: pravo - zgodovina - narod / Recht - Geschichte - Nation*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 1999, str. 123–145.
- Štih, Peter, Glose k novi monografiji o Karantaniji. *Zgodovinski časopis* 58/3–4, 2004, str. 467–487.
- Štih, Peter, Ustoličevanje koroških vojvod med zgodovino in predstavami: problemi njegovega izročila, razvoja in poteka kot tudi njegovo razumevanje pri Slovencih. *Zgodovinski časopis* 66/3–4, 2012, str. 306–343.
- Štih, Peter, Simoniti, Vasko, *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2010.
- Trotter, Kamillo, *Die Burggrafen von Lienz und zum Lueg*. Schlern-Schriften 105. Innsbruck: Wagner, 1954.
- Vilfan, Sergij, Deželni ročini kot vir naše ustavne zgodovine. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 25–26, 1944–1945, str. 65–84.
- Vilfan, Sergij, Koseščina v Logu in vprašanje kosezov v vzhodni okolici Ljubljane. Blaznik, Pavle (ur.), *Hauptmannov zbornik*. Razprave SAZU I/5. Ljubljana: SAZU, 1966, str. 179–215.
- Vilfan, Sergij, Zlata bula Kranjcev. *Zbornik znanstvenih razprav* 53, 1993, str. 219–229.
- Weiss, Janez, In conterminiis. Razvoj mejne pokrajine Metliške in odnosi s hrvaško-slavonskim prostorom s poudarkom na prisotnosti in posesti rodbin Erdődi in Frankopan. Svoljšak, Petra idr. (ur.), *Med cesarstvom in kraljestvom. Študija čezmejnih kulturnozgodovinskih povezav*. Ljubljana: Založba ZRC, 2013, str. 13–82.
- Zwitter, Fran, *Starejša kranjska mesta in meščanstvo*. Ljubljana: Leonova družba, 1929.
- Žontar, Josip, Kranjski deželni vicedom. Prispevek zgodovini srednjeveške finančne uprave na Kranjskem. Blaznik, Pavle (ur.), *Hauptmannov zbornik*. Razprave SAZU I/5. Ljubljana: SAZU, 1966, str. 277–318.

Spletni viri:

<https://www.monasterium.net/mom/AT-KLA/archive> (listine Koroškega deželnega arhiva v Celovcu, obiskano 18. 8. 2020).

<http://www.regesta-imperii.de/startseite.html> (glej razdelek Objavljeni viri, [RI XIII] H. 12, 26, 29, obiskano 18. 8. 2020).

<http://f3.regesta-imperii.de/suche.php> (Friedrich III. Urkunden-Datenbank, obiskano 18. 8. 2020).

<https://topografija.zrc-sazu.si/> (SHT – Slovenska historična topografija, obiskano 18. 8. 2020).

SUMMARY

Der brief ist nicht ausganngen

Contemplations about the Golden Bull Never Received by Carniolans

Andrej Nared

The Golden Bull, the confirmation of rights and privileges granted up to that point, a deed verified by means of a golden royal seal, was received by the Styrian nobility on 26 December 1443 and by Carinthian on 14 January the following year. After his sojourn in Graz and in Carinthian Sankt Veit, the territorial prince, Habsburg duke and from 1440 onwards Roman-German king Frederick V/III arrived in Carniola (spending most of the time in Ljubljana), where he stayed from 21 January to 6 March 1444. In this period he received hereditary homage by the nobility and oaths sworn by his other subjects and mostly took care of provincial matters, confirmed privileges to monasteries, market towns, granted fiefs, etc., as was customary during a ruler's first visit of a province.

Confirmations of nobility's privileges were on the agenda at the time as well. Frederick thus confirmed the privileges of Istrian nobility in Ljubljana on 18 February, and on 4 March privileges of nobility in the (Slovene) March and Metlika. The confirmation of privilege in the form of a golden bull for Carniola proper was planned as well. What is more, the document or, at least, its draft was already written. However, the bull was never issued — *der brief ist nicht ausganngen*. The text of the draft of the Golden Bull of 1444 is preserved in its entirety in a cartulary of Frederick III's office, which is kept in Vienna, in the Austrian State Archives.

Two main questions associated with the Golden Bull that was never issued are: why was it not issued in 1444 and why does the Carniolan bull of 1460 obtain contain a mere 7 rights from the Styrian law, rather than 13 or 14, as does the Carinthian bull from January 1444?

Sergij Vilfan argued that the non-issue of the Golden Bull is tangible proof that at the time the nobility in Carniola was more favourably disposed towards the Counts of Celje than that in other two lands or, at least, very cautious. Vilfan's interpretation is plausible and was, more or less, universally accepted. It is also a fact that at the time the province of Carniola was very fragmented, with a large part of the county in the March and in Metlika being in pawn and, actually, cut off, even though it was *de iure* still under the authority of the territorial prince. Habsburg Istria, which had been inherited from the Counts of Gorizia, as was the county in the March and Metlika, came under Habsburg rule only a few years ago, after having been in long-lasting pawn. The Wallsees, who acted as bona fide provincial lords in Karst, held a strong position between Carniola proper and Istria. We can agree that general political tensions, and, first and foremost, uncertain conditions after the settlement (peace treaty and inheritance agreement) between the Habsburgs and the Counts of Celje in August 1443, were the main reasons behind the non-issue of the Golden Bull.

As the draft of the Golden Bull was ready and even dated to 4 March, we cannot look for immediate reasons behind its non-issue long before March 1444. Attempts were made to find indications that would hint at a conflict between Frederick on the one hand and the province of Carniola or its nobility on the other. The core of the problem is considered to be Carniolan nobility's shaken loyalty or its favourable disposition towards the Counts of Celje; consequently, attention was paid also to the relationship between the Habsburg duke and the Counts of Celje, particularly in the half-a-year long period between the settlement reached in August and Frederick's stay in Carniola. However, the reasons for the non-issue of the bull are revealed neither by documents nor by narrative sources.

The insight into the situation "on location" offers a far more convincing answer. Frederick III and his advisors must have had some ideas about the province they were headed to; nevertheless, we can imagine that during his first visit of Carniola this Habsburg senior was dismayed and concerned about the portion of the nobility that had "genuine" regard for the Counts of Celje, or was, at least, "contractually" bound to them. The Celje party was clearly stronger than expected because we can prove that some 40% of noblemen and as many as 60% of noble families in Carniola were feudally bound (as vassals) to the Counts of Celje, who at the time dominated more than half the province with their seigneuries and castles.

The opinion that Frederick did not issue the Golden Bull in Ljubljana in the winter of 1444 because the number of noble families that were considerably less favourably disposed towards the Habsburgs was significantly smaller than that in the remaining two provinces and that Carniolan nobility favoured the Counts of Celje might be true. However, the date of the Carniolan bull, which was never issued, attests that this decision was made at the last minute.

Unlike the bull issued in 1460, the draft from March 1444 contained the same additional rights as the Carinthian bull from January. In the Golden Bull (1460) Emperor Frederick III confirmed Ernest's document from August 1414 and added 7 provisions, adopted from the Styrian bull or privileges of Styrian nobility.

In terms of content, Styrian articles adopted to the Carniolan Golden Bull are of no particular consequence, and the fact that the Carniolan bull features less added articles than the Carinthian bull from 1444 (13 or 14) was not particularly detrimental to Carniolans. Frederick did not explicitly confirm the most important provision for the development of privilege law and of the Estates in general to Carinthians or Carniolans, namely the provision concerning the sequence of oaths — the territorial assembly of estates are obliged to swear fealty to the new provincial lord only if he swears under oath to abide by provincial privileges. The importance of golden bulls was thus more of declaratory and political nature. Styrian provincial law was, in line with the final article of the basic privilege from 1338, applicable as subsidiary law both in Carinthia and Carniola, which applies that all Styrian privileges were applicable in both provinces.

Due to the wording in the Golden Bull from November 1460 it has been believed thus far that the originals of the two oldest privilege documents for Carniola (proper) — the basic privilege documents issued by Albrecht II in September 1338 and confirmations by Ernest the Iron from August 1414 — left Ljubljana along with Frederick's court in March 1444, probably in order to serve as a model for a new confirmation. However, the thought that Carniolan nobility did not present an appropriate model for the confirmation and update, i.e. Ernest's document from August 1414, to the territorial prince when hereditary homage was paid to him, is very exciting. The emperor thus issued the Golden Bull for Carniola on the basis of a verified transcript; however, if we can trace Albrecht's privilege to Vienna and after a good half a millennium back to Ljubljana, Ernest's confirmation is the only privilege document for Carniola proper whose original is not preserved.

Unlike Styrian and Carinthian Golden Bulls, the draft of the Carniolan bull includes Albrecht's privilege in its entirety, while Ernest's confirmation is mentioned solely briefly. Consequently, the province of Carniola and its nobility might have been deprived of the Golden Bull merely due to "embarrassment." Two main reasons why Carniolans did not receive the Golden Bull in 1444 are proposed for consideration, whereby the combination thereof is fitting — that the "embarrassment" with the document caused Frederick's displeasure with the situation "on location" to reach the tipping point.